

DOKUMENTACJA KONSERWATORSKA

***DAWNE WIĘZIENIE
OB. WYŻSZA SZKOŁA KRYMINOLOGII
I PENITENCJARYSTYKI***

UL. ŁÓDZKA NR 2

KALISZ

***GMINA MIEJSKA KALISZ
WOJ. WIELKOPOLSKIE***

Kalisz 2020.

SPIS TREŚCI.

I. DOKUMENTACJA KONSERWATORSKA OKREŚLAJĄCA STAN ZACHOWANIA ZABYTKU I MOŻLIWOŚCI JEGO ADAPTACJI Z UWZGLĘDNIENIEM HISTORYCZNEJ FUNKCJI I WARTOŚCI ZABYTKU

- I.a. Wstęp. Temat i cel opracowania.
- I.b. Opis sytuacyjny zespołu z analizą konserwatorską.
- I.c. Własność nieruchomości.

II. ROZPOZNANIE HISTORYCZNE.

ANALIZY PRZESTRZENNO – KOMPOZYCYJNE

- II.a. Historia.
- II.b. Studium historyczne: przestrzenno – kompozycyjne.
- II.c. Studium zabudowy /zespół opracowywany - zabudowa miasta/.

III. ZAŁOŻENIE DAWNEGO WIĘZIENIA.

Opis architektoniczno – konserwatorski z analizą konserwatorską i stanem zachowania.

III.a. Bezpośrednie otoczenie obiektu - zespołu .

- a.1. Wnioski do założeń adaptacyjnych uwzględniających historyczną funkcję i wartości zabytkowe obiektów w granicach zespołu budynków d. więzienia w granicach muru.

III.b. D. WIĘZIENIE - BUDYNEK PENITENCJARNY - opis inwentaryzacyjny i zagospodarowanie.

- b.1. Opis konstrukcyjno – materiałowy i stanu zachowania.
- b.2. Rzut.
- b.3. Bryła
- b.4. Elewacje
- b.5. Detal architektoniczny
- b.6. Wnętrze.
- b.7. Wyposażenie

b.8. Wnioski do założeń adaptacyjnych uwzględniających historyczną funkcję i wartości zabytkowe obiektu.

III.c. D. WIĘZIENIE - BUDYNEK ADMINISTRACYJNY - opis inwentaryzacyjny i zagospodarowanie.

c.1. Opis konstrukcyjno – materiałowy i stanu zachowania.

c.2. Rzut.

c.3. Bryła

c.4. Elewacje

c.5. Detal architektoniczny

c.6. Wnętrze.

c.7. Wyposażenie

c.8. Wnioski do założeń adaptacyjnych uwzględniających historyczną funkcję i wartości zabytkowe obiektu.

III.d. D. WIĘZIENIE - OGRODZENIE – MUR WAROWNY Z BRAMĄ WJAZDOWĄ - opis inwentaryzacyjny i zagospodarowanie.

d.1. Opis konstrukcyjno – materiałowy i stanu zachowania.

d.2. Rzut.

d.3. Bryła

d.4. Elewacje

d.5. Detal architektoniczny

d.6. Wnioski do założeń adaptacyjnych uwzględniających historyczną funkcję i wartości zabytkowe obiektu.

IV. PROGRAM PRAC PRZY ZABYTKOWYCH OBIEKTACH D. WIĘZIENIA I OTOCZENIU OKREŚLAJĄCY ZAKRES I SPOSÓB ICH PROWADZENIA ORAZ WSKAZUJĄCY NIEZBEDNE DO ZASTOSOWANIA MATERIAŁY I TECHNOLOGIE.

V. PROGRAM ZAGOSPODAROWANIA ZABYTKOWYCH OBIEKTÓW WRAZ Z OTOCZENIEM ORAZ KORZYSTANIA Z TEGO ZABYTKU Z UWZGLĘDNIENIEM WYEKSPONOWANIA JEGO WARTOŚCI.

VI. HARMONOGRAM PRAC REMONTOWO – KONSERWATORSKICH.

VII. BIBLIOGRAFIA I IKONOGRAFIA. RYSUNKI.

VII.a. Literatura i wykorzystane w opracowaniu materiały.

VII.b. Ikonografia. Kartografia. Spis materiału fotograficznego.

VII.c. Rysunki – zmiana sposobu użytkowania d. więzienia i jego otoczenia na potrzeby Wyższej Szkoły Kryminologii i Penitencjarystyki oraz korzystania z tego zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości w ramach pkt. V. Program zagospodarowania zabytkowych obiektów oraz korzystania z tego zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Piwnice /budynek penitencjarny i administracyjny/ – inwentaryzacja stanu istniejącego. Program zagospodarowania oraz korzystania z zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Parter – /budynek penitencjarny i administracyjny/- inwentaryzacja stanu istniejącego. Program zagospodarowania oraz korzystania z zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Piętro I - /budynek penitencjarny i administracyjny/ inwentaryzacja stanu istniejącego Program zagospodarowania oraz korzystania z zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Piętro II, poddasze /budynek penitencjarny i administracyjny/ - inwentaryzacja stanu istniejącego. Program zagospodarowania oraz korzystania z zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Opracowano na podstawie materiałów dostarczonych przez architektoniczne biuro projektowe WEIRAUCH; 62 – 800 Kalisz; ul. Serbinowska 1a

VII.d. Załącznik.

Kopia decyzji o wpisie do rejestru zabytków budynków więziennych przy ul. Winiarskiej i Łódzkiej nr 2 z dnia 21 sierpnia 1968 roku pod nr rejestru 188/A, (162/A Kalisz); /ldz. KL.III-680/95/68/ przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

1. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – zachodniej, od strony ulicy Łódzkiej i parku.

2. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – wschodniej, od strony ulicy Warszawskiej.

I.b. Wstęp. Temat i cel opracowania.

Tematem niniejszego opracowania jest zespół budynków więziennych wraz z ogrodzeniem w formie muru z bramą wjazdową i strażnicami zlokalizowany przy ul. Łódzkiej nr 2 i przy ul. Winiarskiej w Kaliszu /nr ewidencyjny nieruchomości w ewidencji gruntów i budynków – działka nr 62 w obrębie ewidencyjnym 032 Tyniec, w jednostce ewidencyjnej Miasto Kalisz/.

Zespół budynków więziennych – budynek penitencjarny i budynek administracyjny z łącznikiem wraz z murem ogrodzeniowym i otoczeniem podlega ochronie konserwatorskiej w następującej formie:

Budynek penitencjarny oraz budynek administracyjny połączone nadwieszonym łącznikiem komunikacyjnym wspartym na trzech arkadach usytuowane poza granicami dawnego miasta lokacyjnego, na północny - wschód od centrum i Rynku, w północno - wschodniej pierzei ulicy Łódzkiej, krzyżującej się w kierunku północnym z ulicą Warszawską, wydzielając kwartał zabudowy z ulicą Więzienną i Winiarską; na terenie dz. o nr ewidencyjnym 62, obręb ewidencyjny 032 Tyniec wpisane są do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu z dnia 21 sierpnia 1968 roku, pod nr rejestru 188/A, (162/A Kalisz); /ldz. KL.III-680/95/68/. Ponadto budynki dawnego więzienia stanowiące nieruchomość zlokalizowaną na działce 62 /obrub 032 Tyniec/ chronione są zapisami studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Kalisza, uzgodnionym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z zachowaniem obowiązków wynikających z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wpisem do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Kalisza w granicach z 1957 roku /nr 38/A z dn. 18.02.1957 roku zmienionego decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr DOZ-OaiK-6700-310-1/12-13(KD) z dnia 29 listopada 2013 r.

Teren dawnego obejścia więzienia ograniczony murem, łącznie z budynkami pomocniczymi jak i współczesnymi /wartownia, sala widzeń/ / dz. o nr ewidencyjnym 62 , obręb 032 Tyniec o pow. 0,6290 ha, objęty jest prawną ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Kalisza w granicach z 1957 roku / nr 38/A z dn. 18.02.1957 roku zmienionego decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa

Narodowego nr DOZ-OaiK-6700-310-1/12-13(KD) z dnia 29 listopada 2013 roku oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Kalisza, uzgodnionego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z zachowaniem obowiązków wynikających z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wszystkie historyczne obiekty kubaturowe tego założenia, poza indywidualnymi wpisami do rejestru zabytków, wpisem układu urbanistycznego do rejestru zabytków, chronione są również w ramach wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków Miasta Kalisza /budynek penitencjarny, budynek administracyjny z łącznikiem, mur, ogrodzenia, brama/.

Opracowanie w ograniczonym zakresie obejmuje teren dawnego zespołu i obejścia budynków więziennych /bezpośrednie otoczenie – nawierzchnie, mała architektura i in./

Ograniczonym zakresem opracowania objęto również przyległe do ogrodzenia jak również funkcjonujące w podwórzu socjalne i gospodarcze budynki na działce nr 62 - /min. dawne warsztaty, garaże, pralnie oraz współczesne: przebudowana wartownia i sala widzeń/, które nie mają wpływu na całokształt wartości zabytkowego zespołu jedynie pod względem możliwości przekształcenia zabudowy terenu; pod względem architektonicznym dostosowania wtórnych obiektów /min. d. warsztatów czy wartowni/ do ukształtowania bryły i elewacji budynku administracyjnego i penitencjarnego oraz podniesienia walorów istniejącej zabytkowej kompozycji przestrzennej.

Budynki d. więzienia /administracyjny i penitencjarny/ z otaczającym je terenem dawnego obejścia wraz z zabudową towarzyszącą /mury z basztami warownymi, ogrodzenie z bramą od strony ul. Winiarskiej/, posiada wysoką wartość naukową, historyczną i artystyczną.

Jako szczególny, o odrębnej, samodzielnej kompozycji architektoniczno – przestrzennej zespół więzienia /pierwotnie w otoczeniu ogrodu/ bezwzględnie wymaga podjęcia prac restauratorskich, które przywrócą mu dawną wartość tak pod względem walorów architektury publicznej o cechach architektury obronnej utrzymanej w charakterze neorenesansowym w zabudowie miejskiej, dobrego stanu technicznego jak i właściwego użytkowania oraz adaptacji na cele użytkowe.

Art. 25 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku /Dz. U. Nr 162 , poz. 1568 ze zm./ wymaga, przy zagospodarowaniu zabytku na cele użytkowe, posiadania przez właściciela lub posiadacza zabytku nieruchomości wpisanego do rejestru zabytków min. dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku i możliwości jego adaptacji z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości zabytku, uzgodnionego z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków programu prac przy zabytku określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie oraz programu zagospodarowania i korzystania z tego zabytku z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Poniższe opracowanie zawiera wstępne rozpoznanie historyczne z analizą konserwatorską, rozpoznanie krajobrazowo – przestrzenne, program funkcjonalny, program niezbędnych prac remontowo – konserwatorskich i budowlanych wraz z ramowym harmonogramem koniecznych do przeprowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych z podziałem na czasookresy możliwe do realizacji na etapie dostosowywania obiektu do nowej funkcji. Dokumentacja określa pod względem konserwatorskim stan zachowania budynków dawnego zespołu więzienia wraz z otoczeniem oraz możliwości jego adaptacji z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości zabytku. Zawiera również ramowy, niezbędny do wykonania program prac konserwatorskich określający zakres i sposób ich prowadzenia, a także wskazujący niezbędne do zastosowania materiały i technologie.

Program zagospodarowania zabytku i jego adaptacji wraz z planowaną zmianą sposobu użytkowania powstał na bazie analizy stylistycznej i funkcjonalnej obiektu. Zagospodarowanie budynków d. więzienia na cele Wyższej Szkoły Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie, adaptacji na funkcje reprezentacyjne – oświatowe, usługowe i hotelowe /cele mieszkalne/, z powiększeniem przestrzeni reprezentacyjno - gastronomicznej obiektu utrzymuje w całości jego funkcje historyczną – budynku o wyjątkowej wartości dla zabudowy i świetności miasta, a także artystycznej budynku o funkcji publicznej, w ramach architektury reprezentacyjnej. Poza programem zachowania przestrzeni historycznego obejścia zabudowy d. więzienia z

ogrodem, przewiduje się dostosowanie jego kompozycji do planowanych funkcji oraz wprowadzenie małej architektury. Dokumentacja oraz program zagospodarowania przewiduje, w ramach prowadzonych prac remontowo – konserwatorskich, adaptacyjnych, oraz późniejszego korzystania z zabytku przede wszystkim wyeksponowanie jego wartości naukowych, historycznych, architektonicznych i artystycznych w powiązaniu z otaczającym terenem, w tym z zachowanymi, adaptowanymi do nowych funkcji budynkami pomocniczymi w granicach historycznej dzielnicy Kalisza - Tyniec.

I.d. Własność nieruchomości.

Zespół d. zakładu karnego w Kaliszu składający się z budynku penitencjarnego i administracyjnego spiętych łącznikiem wspartym na arkadach, wewnętrznego dziedzińca ograniczonego murem ogrodzeniowym z architektoniczną bramą od strony ul. Winiarskiej i /basztami/ strażnicami oraz budynków przylegających do ogrodzenia w podwórzu, ograniczony od strony północno – zachodniej ulicą Warszawską z wtórną zabudową wraz ze stacją paliw, od strony północno – wschodniej ulicą Winiarską, od strony południowo – wschodniej ulicą Więzienną i południowo – zachodniej ulicą Łódzką, w obrębie działki oznaczonej w ewidencji gruntów i budynków nr 62, w obrębie ewidencyjnym 032 Tyniec, w jednostce ewidencyjnej miasto Kalisz, ma obecnie jednolitą strukturę własnościową, jest własnością Skarbu Państwa – Wyższej Szkoły Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie.

Budynek penitencjarny oraz budynek administracyjny połączone nadwieszonym łącznikiem komunikacyjnym wspartym na trzech arkadach usytuowane poza granicami dawnego miasta lokacyjnego, na północny - wschód od centrum i Rynku, we wschodniej pierzei ulicy Łódzkiej, krzyżującej się w kierunku północnym z ulicą Warszawską, wydzielając kwartał zabudowy z ulicą Więzienną i Winiarską; na terenie dz. o nr ewidencyjnym 62, obręb ewidencyjny 032 Tyniec wpisane są do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu z dnia 21 sierpnia 1968 roku, pod nr rejestru 188/A, (162/A Kalisz); /ldz. KL.III-680/95/68/.

Dokumentacja w ograniczonym zakresie obejmuje teren dawnego obejścia wydzielonego murowanym ogrodzeniem, skupiając się przede wszystkim na budynkach więziennych i ich bezpośrednim otoczeniu / działka nr 62/. Teren

*Dawne więzienie ob. Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie.
ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa*

10

4. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – zachodniej, od strony ulicy Łódzkiej i parku.

5. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – wschodniej, od strony ulicy Winiarskiej i Warszawskiej.

6. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – wschodniej, od strony ulicy Winiarskiej z główną bramą wjazdową na teren zakładu karnego.

7. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony południowo – zachodniej z wyoblonym fragmentem murów i basztą narożną, od strony ulicy Łódzkiej i Więziennej.

II. ROZPOZNANIE HISTORYCZNE.

ANALIZY PRZESTRZENNO – KOMPOZYCYJNE

II.a. Historia.

Czas powstania kaliskiego więzienia wraz z założeniem funkcjonalnym sięga pierwszej połowy XIX wieku. W materiałach kartograficznych z przed czasu budowy obiektu /mapy wg O. Wollego, Nahajewica czy Bernharda/ określają ten teren jako należności Folwarku Szpitalnego. Być może w miejscu tym funkcjonowały budynki mieszkalne, ale nie w formie obecnej i późniejszej /XIX – XX w./ zabudowy otaczającej założenie więzienne.

Materiały ikonograficzne z tego okresu /mapy 1825 – 1878/ nie wskazują na istnienie w tym miejscu zabudowy mieszkalnej ani folwarcznej, ale są one znacznie uproszczone. Na tym etapie pewne jest, że w momencie budowy więzienia istniała również na tym terenie lub w najbliższej okolicy zabudowa folwarczna folwarku szpitalnego.

Początki budowy kaliskiego więzienia sięgają pierwszej połowy XIX wieku. Budynek wzniesiono w czasie kończącym okres prosperity Kalisza jako stolicy Guberni. Wśród nadesłanych projektów gmachu więzienia dla Kalisza, wygrała koncepcja Henryka Marconiego oraz Franciszka Tournelle'a.

Obiekt w manierze neoromańskiej/neorenesansowej, wpisywał się w prądy historyzmu pierwszej połowy XIX wieku, będąc przy tym synonimem nowoczesności poprzez liczbę celi i ich wyposażenie, a także przez skanalizowanie – rzecz niepowszechną w latach 50 XIX wieku. Obiekt swoją stylistyką wpisywał się także w panującą wówczas modę na „architekturę parlante” – „architekturę mówiącą” poprzez prostą grę skojarzeń stylu z jego przeznaczeniem, a więc warownego, niedostępnego zamku średniowiecznej Europy – tu miejsca odosobnienia.

Czasy te miały bardzo istotne znaczenie dla rozwoju całego ówczesnego systemu penitencjarnego.

Najbardziej zasłużoną postacią dla polskiego więziennictwa XIX wieku, dodatkowo posiadającą własną wizję kary więzienia uwzględniającą idee humanitaryzmu był hrabia Fryderyk Skarbek.

Hrabia Fryderyk Skarbek był od 1827 roku szefem więziennictwa w Królestwie Polskim. Dzięki jego staraniom wybudowano na terenie Królestwa pięć nowych zakładów. Pierwszy z nich powstał w Warszawie w 1835 roku. Posiadał 180 cel pojedynczych i 24 cele wspólne. Kolejnym zakładem było więzienie w Sieradzu wzniesione w 1836 roku o 200 celach, w Siedlcach w 1844 roku o 117 celach oraz w 1846 roku w Płocku o 113 celach. Węzienie w Kaliszu było najmniej pojemne, bo posiadało na czas budowy tylko 102 cele.

Początki zamiaru budowy zakładu kaliskiego sięgają już roku 1840. W 1840 roku władze miasta z pomocą notariusza Basińskiego sprzedały teren położony w dzielnicy miasta zwanej Tyńcem, z południowej strony Przedmieścia Warszawskiego przy dzisiejszej ulicy Łódzkiej - Komitetowi Budowy i Organizacji Węzień z siedzibą w Kaliszu za sumę ówczesnych trzech tysięcy złotych tj. 450 rubli.

Kaliskie Przedmieście Tyniec, usytuowane po północno – wschodniej stronie miasta powstało na miejscu dawnych ogrodów i terenów folwarcznych. Drogi istniejące między pasmami ogrodów i terenów uprawnych założonych wzdłuż odnóg rzeki Prosny zapoczątkowały już od początków XIX wieku siatkę ulic tego przedmieścia.

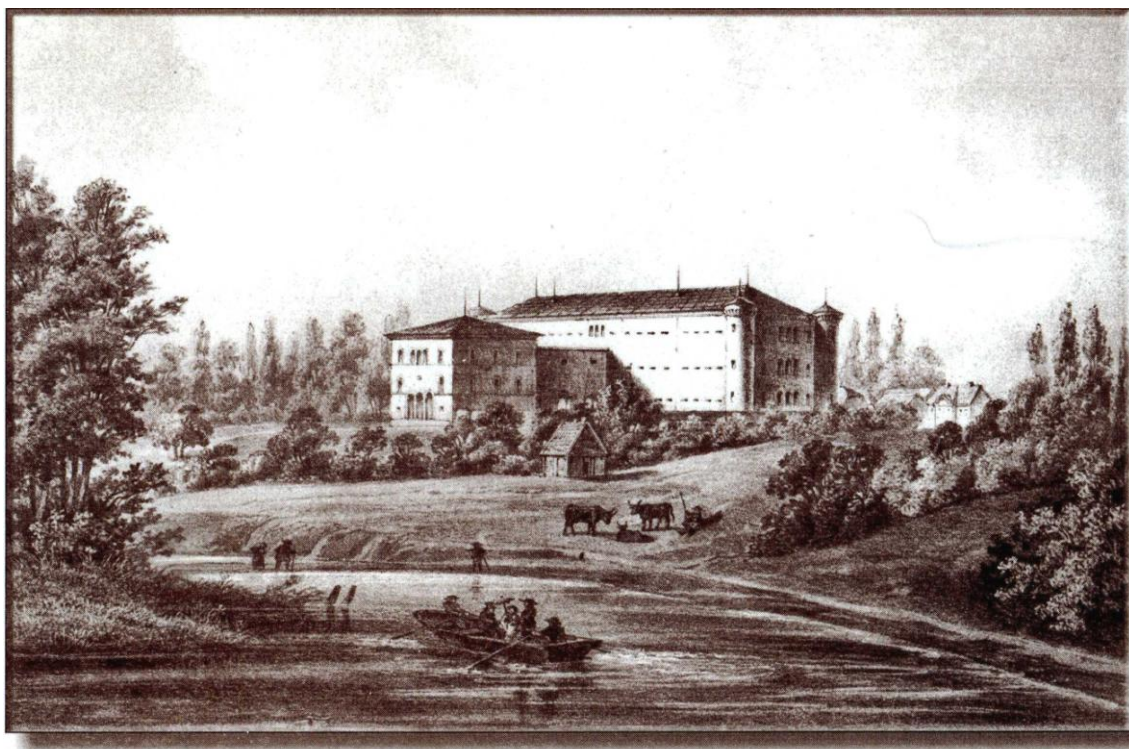
Budowę obiektu rozpoczęto w 1842 /1844/ roku, a jego projektantem został słynny warszawski architekt Henryk Marconi, twórca tak znanych obiektów jak „Pawiak”, Dworzec Kolei Warszawsko - Wiedeńskiej, gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Hotelu Europejskiego oraz Kościoła Wszystkich Świętych w Warszawie. Zaprojektowano zespół obiektów w stylu neoromańskim/neorenesansowym – od strony ul. Łódzkiej obiekt administracyjny z elewacją poprzedzoną szerokimi schodami zwróconą do ulicy, od strony dzisiejszej ulicy Winiarskiej – budynek właściwego więzienia /penitencjarny/ z wysokimi basztami w narożach, zwrócony do ulicy szerokim ryzalitem poprzedzonym ozdobną, utrzymaną w duchu neoromańskim bramą ujętą w dwie warowne wieże. Całość, zrealizowaną etapami w latach późniejszych, ogrodzono murem o zaokrąglonych narożach od strony południowo – zachodniej również z dwiema warownymi basztami oraz flankującymi dwa proste naroża od strony północno – wschodniej od ulicy obecnej Winiarskiej.

Z pozostałych stron muru zaprojektowano dwie wąskie ulice /obecnie pozostała jedynie ul. Więzienna/. Obiekty połączono łącznikiem. Na osi głównego wejścia do budynku administracyjnego wytyczono tzw. Aleję do więzienia prowadzącą przez park i most w kierunku starego miasta, tworząc wyraźną oś widokową między zespołem więziennym, a parkiem i dalej śródmieściem Kalisza. Przy realizacji pracował kaliski budowniczy Franciszek Tournelle.

Zaprojektowane wówczas rozwiązania wnętrza obiektu były w zasadzie jednolite, poza niewielkimi różnicami natury funkcjonalnej, jak we wszystkich wybudowanych za czasów hrabiego Skarbka więzieniach.

Układ funkcjonalny obiektu penitencjarnego cechuje długi korytarz, który jest rozlokowany poprzez całą długość, a także szerokość zakładu. Drzwi do cel są rozlokowane na obu przeciwległych ścianach na wysokości pięter. Cele wyposażone były w wiszące łóżka, sedes, pojemnik z wodą, ławę i system grzewczy w postaci wodnych rur stalowych spełniających rolę kaloryfera, ogrzewanych centralnym grzewczym piecem wodnym. W celach znajdowało się wysoko umieszczone zakratowane okienko, podłoga pokryta była asfaltem. /Krzysztof Bedyński. Historia więzienia w Kaliszu /1846-2015/. Przegląd Więziennictwa Polskiego. Nr 94. Warszawa 2017./ Komunikacja pomiędzy poszczególnymi piętrami odbywała się za pomocą schodów, natomiast po obszarze piętra można było poruszać się po żelaznych galeriach /podestach/ biegnących wzdłuż ścian. Na drugim, środkowym piętrze, miał znajdować się ołtarz do odprawiania nabożeństw przy otwartych drzwiach do cel, przy jednoczesnym pozostawianiu więźniów w celach. Ostatecznie prace budowlane /jeszcze bez ukończonych warownych ogrodzeń/ ukończono w 1846 roku i wtedy to do zakładu karnego zaczęto przyjmować pierwszych osadzonych. Forma i układ funkcjonalny budynków wynikał z realizacji idei oświeceniowych, pedagogiczno – wychowawczych i higienicznych.

Wieżenie kaliskie zostało zorganizowane jako więzienie karno – śledcze i od czasu budowy organizacyjnie należało do więziennictwa Królestwa Polskiego. Po zmianie sytuacji polityczno - społecznej spowodowanej powstaniem styczniowym należało do więzień tak zwanego „Kraju Przywiślanego”. Oprócz funkcji zakładu karnego spełniało również funkcje aresztu śledczego, głównie wskutek wzrostu represji natury politycznej wobec Polaków.

164. Więzienie kaliskie. Rys. S. Barcikowski, lit. M. Fajans. *Album Kaliskie* E. Staweckiego, 1858 r.

8. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od terenów obecnego parku miejskiego. Rys. S. Barcikowski z 1858 r. Źródło: *Portret Miasta. Architektura Kalisza w dokumentach archiwalnych*, Kalisz 2010 r.

Z roku 1858 pochodzi najstarsza ikonografia zabytku określająca bryłę i wystrój elewacji frontowej i szczytowej budynku administracyjnego i penitencjarnego – ale jej analiza powinna być przedmiotem badań architektonicznych i konserwatorskich.

Z pewnością stwierdzić można, że oba obiekty połączone były łącznikiem z półkoliście sklepionymi arkadami w przyziemiu, odgradzony niskim, murowanym ogrodzeniem od obiektu administracyjnego był budynek penitencjarny, a znacznie niższy mur jeszcze nie posiadał wież warownych. Ówczesne, niskie ogrodzenie zakładu pokrywało się z obecnie istniejącym wewnętrznym ogrodzeniem dochodzącym do narożników budynku administracyjnego. Elewacja frontowa od strony dzisiejszej ulicy Łódzkiej z wejściem na trzech arkadach poprzedzona była szerokimi, wysuniętymi schodami. Wszystkie zbiegi połaci dachów obiektów oraz baszty w narożnikach budynku penitencjarnego zwieńczone były wysokimi iglicami. Zasadniczy

wygląd brył i elewacji utrwalony na rysunku nie uległ większym zmianom do czasów obecnych.

Na załączonej ikonografii /jak i w materiałach kartograficznych/ widoczne jest świadome działanie architekta – utworzenie osi widokowej prowadzącej od budynku poprzez schody, taras i aleję do parku i dalej do centrum miasta. Z budynku rozciągał się widok na panoramę miasta. W przygotowaniu projektu, a potem realizacji przyświecała idea wpływu na więźniów poprzez izolację w obiekcie usytuowanym wśród zieleni oraz terenów rolnych, które miały umożliwić wychowanie poprzez pracę. Elementem resocjalizacji miał być też wspaniały krajobraz miasta, kontrastujący z surową, forteczną architekturą miejsca odosobnienia. Idea ta została zrealizowana poprzez połączenie formy, funkcji budynków więziennych oraz kompozycji ich bliższego i dalszego otoczenia.

Znacznie dokładniejsza i pod względem historycznym wiarygodniejsza jest ikonografia z ok. 1870 roku umieszczona w „Album de Kalisch” autorstwa Jean Guillaume Diehl przedstawiająca początek czasu budowy /wytyczenie/ ulicy Łódzkiej.

Na ikonografii widoczna jest forma stolarki okiennej /łącznie z otworami okiennymi umieszczonymi w partii detalu architektonicznego gzymsu koronującego/. Stolarka okienna o formach stylizowanego trójliscia, obecnie zachowanych tylko w przyziemiu budynku penitencjarnego oraz we wnętrzach budynku administracyjnego – hol, klatka schodowa. Wejście główne do budynku administracyjnego poprzedzone jest szerokimi schodami ograniczonymi murkami. Zakład karny przedstawiony już z basztami warownymi i dodatkowym murem oddzielającym zewnętrzne podwórze przy budynku administracyjnym od wytyczanej ulicy.

W czasach administracji rosyjskiej zrezygnowano z idei więzienia otwartego, wprowadzając ścisłą izolację więźniów. Zewnętrzny mur od strony ulicy Łódzkiej posiada na zaokrągleniach u ich zbiegu symetryczne baszty narożne oraz umieszczone również symetrycznie po obu stronach budynku administracyjnego dwie obszerne bramy wjazdowe.

Wcześniejszy mur, już teraz wewnętrzny jest znacznie wyższy i wydziela podwórze z widoczną zabudową gospodarczą.

9. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony północno – zachodniej, od ul. Warszawskiej i od terenów obecnego parku miejskiego. Węzienie na przedmieściu Tyniec. Album de Kalisch, Jan Wilhelm Diehl. l. 60-te XIX w. (przed 1871 r.) Zbiory Miejskiej Biblioteki Publicznej im. A. Asnyka w Kaliszu.

Kolejny materiał ikonograficzny z ok. 1900 roku i początków XX wieku w ujęciu od strony ob. ulicy Łódzkiej w stosunku do obiektów kubaturowych nie wnosi nic nowego.

Tożsame z wcześniejszą ikonografią są szczegóły detalu architektonicznego, stolarki budynków, baszty, iglice. Stolarka umieszczona w podcieniach wglębnego portyku budynku administracyjnego powtarzała zapewne wzór

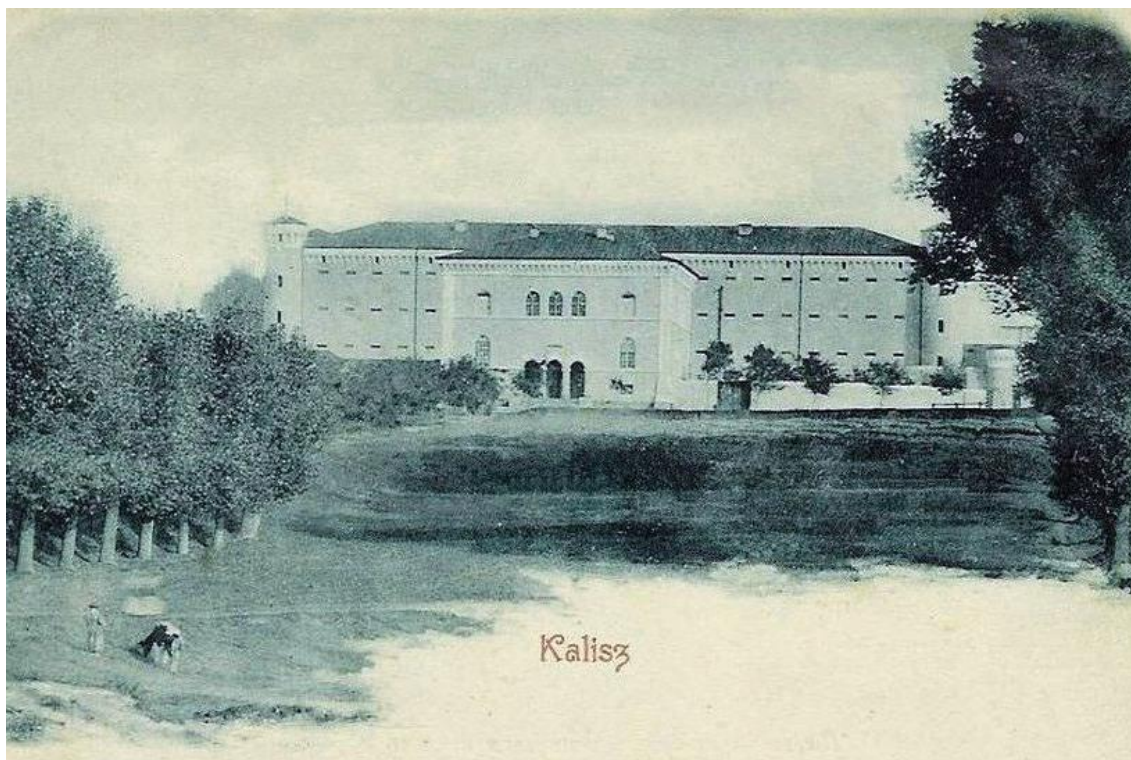
stolarki okiennej /ikonografia w tym zakresie nieczytelna, jednakże kształt otworów widocznych w portyku jako wydłużony i wypełniający pole arkad daje podstawę do takiej analizy i wypływających z niej wniosków/. Natomiast ważne są dobrze widoczne szczegóły dotyczące wejścia do budynku dawnego sądu śledczego i budynku administracyjnego oraz szczegóły frontowego ogrodzenia od strony ulicy.

Wejście główne poprzedzone było tarasowymi, szerokimi schodami o walorach pałacowych ze schodami terenowymi i tarasem przed budynkiem. Bramy na teren wewnętrznych podwórz mieściły się w wyodrębnionych boniowanymi filarami wjazdach, były dwuskrzydłowe, masywne. Od strony południowej przy budynku administracyjnym założony został ogród.

Obiekty więzienia otoczone były od strony wschodniej i południowej niską zabudowa mieszkalną, od strony zachodniej rozległymi polami, a do Parku Miejskiego prowadziła zakomponowana w formie dwóch rzędów drzew – tzw. Aleja do więzienia, zaakcentowana również w materiałach kartograficznych z tego okresu.

10. Kalisz. ul. Łódzka nr 2. Dawne więzienie. Widok na zespół od strony północno – zachodniej, od strony ulicy Łódzkiej i parku z widoczną tzw. Aleją do więzienia. Materiał ikonograficzny, pocz. XX w. Zbiory Muzeum Ziemi Kaliskiej.

11. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od terenów obecnego parku miejskiego. Materiał ikonograficzny, początek XX w. Źródło: Fotopolska Eu. https://kalisz.fotopolska.eu/Kalisz/b46587,Zaklad_Karny.html.

12. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od terenów obecnego parku miejskiego. Materiał ikonograficzny, z okresu lat 1900 - 1913. Źródło: Wirtualne Muzeum Fotografii Kalisza. <http://www.wmf.kalisz.pl/wszystkie-dzielnice/tyniec.html?tf=4>.

13. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od terenów obecnego parku miejskiego. Materiał ikonograficzny, z pocz. XX w. Źródło: Fotopolska Eu. https://kalisz.fotopolska.eu/Kalisz/b46587,Zaklad_Karny.html.

Nieliczny materiał ikonograficzny dotyczy wyglądu więzienia z przełomu XIX/XX wieku do czasu wybuchu I wojny światowej od strony ulicy Warszawskiej – Winiarskiej.

Z pewnością można stwierdzić, że obiekt nie do końca zrealizowano zgodnie z projektem Henryka Marconiego. Nie wzniesiono dwóch baszt na narożach muru od strony ul. Winiarskiej. Mur okalający więzienie był znacznie niższy. Widoczna jest architektura głównej bramy wjazdowej na teren więzienia od strony ul. Winiarskiej z wysuniętymi basztami i dekoracyjnym portalem wejściowym. Architektura obiektów kubaturowych jest tożsama z zachowanymi do chwili obecnej, z tym że w zwieńczeniach baszt i naroży dachu istniały wysokie iglice. Odmienne od obecnego jest również pokrycie dachów - na ikonografii układane w pasach na rąbek stojący.

Symetryczne jest również rozmieszczenie kominów na dachach budynku penitencjarnego i administracyjnego.

14. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony północno – wschodniej, od terenów ulicy Warszawskiej. Materiał ikonograficzny, z okresu lat 1900 - 1913. Źródło: Wirtualne Muzeum Fotografii Kalisza. <http://www.wmf.kalisz.pl/wszystkie-dzielnice/tyniec.html?tf=4>

Obiekt, aż do wybuchu I wojny światowej w sposób niezakłócony pełnił swe normalne funkcje. W dniu 2 sierpnia 1914 roku z Kalisza wycofały się ostatnie jednostki wojska carskiego. Z zakładu wypuszczono większą część więźniów z uwzględnieniem więźniów politycznych, pozostawiając jedynie tylko skazanych za przestępstwa kryminalne z najdłuższymi wyrokami. Nadzór nad osadzonymi pełniło kilku dozorców Polaków, którzy nie wyrazili zgody na ewakuację na wschód.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich władze wojskowe przejęły nadzór nad więzieniem. Kiedy zakład podlegał pod zarząd wojskowy osadzano w nim osoby, które godziły w „interes Niemiec”. Przy końcu wojny, już w dniu 1 maja 1918 roku zorganizowano w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości Rządu - Wydział Więzienny, który rozpoczął werbunek do polskiej straży więziennej. Również w kaliskim więzieniu Polacy rozpoczęli zorganizowaną służbę praktykancką. W dniu 12 listopada Straż Obywatelska przejęła więzienie. Uwolniono około 80

więźniów, w tym 42 więźniów politycznych. Pierwszym naczelnikiem więzienia w II Rzeczypospolitej został Stanisław Choiński.

Pod względem wielkości przepisy międzywojenne lokowały Kalisz jako więzienie II klasy o pojemności 150 do 450 osadzonych. Zakłady I klasy posiadały pojemność powyżej 450 osadzonych, natomiast III klasy poniżej 150 miejsc.

Wieżenie kaliskie miało charakter karno - śledczy i znajdowało się w zasięgu funkcjonowania kaliskiego sądu okręgowego. Zakład podlegał bezpośrednio Departamentowi Karnemu Ministerstwa Sprawiedliwości.

Po odzyskaniu przez Polskę bytu państwowego nie przeprowadzano w architekturze obiektu żadnych istotnych zmian. Pojemność jednostki ustalono początkowo na 290 osadzonych, by w roku 1937 podnieść ją do 450 miejsc. Zakład posiadał także dwa karcery, otoczony był murem oraz miał dogodne punkty patrolowo - obserwacyjne. Według klasyfikacji z 1928 roku w Kaliszu wykonywano karę ciężkiego więzienia, więzienia zastępującego dom poprawy w wymiarze od roku do trzech lat, aresztu, aresztu ścisłego i aresztu zapobiegawczego. Po wprowadzeniu w życie klasyfikacji z 1937 roku obiekt stał się więzieniem zwykłym.

15. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo od ul. Więziennej. Materiał ikonograficzny, z 1927 r. Źródło: Fotopolska Eu. https://kalisz.fotopolska.eu/Kalisz/b46587,Zaklad_Karny.html.

Materiał ikonograficzny z 1927 roku w trakcie budowy ulicy, pokazuje budynki więzienia od strony ul. Łódzkiej na skrzyżowaniu z przylegającą do muru więziennego ulicą Więzienną. Na fotografii zarejestrowano w budynku administracyjnym i sądu śledczego częściową wymianę stolarki okiennej na stolarkę drobno podziałową na piętrze, budowę zadaszenia z wyjściem na wewnętrzny ogród oraz przebudowę otworów parteru. Ze względu na budowę drogi przesunięto granice nieruchomości i ogrodzono ją dodatkowo drutem i stalowymi słupkami, tak że mur założony na łuku znalazł się wewnątrz działki a teren dodatkowo obsadzono drzewami, tworząc zewnętrzny ogród. Już wówczas stan zachowania całości zespołu obiektów był niezadawalający. Działania wojenne, brak bieżących remontów oraz intensywne użytkowanie spowodowały liczne zniszczenia i uszkodzenia min. dachów, elewacji, murów. Obiekt był zwilgocony, a boniowane tynki spudrowane i złuszczone. Dochodzące do baszty narożnej od strony ulicy Winiarskiej historyczne ogrodzenie stanowiło połowę wysokości muru od strony ulicy Więziennnej. Znacznie wyższe od założonego na planie kolistym zewnętrznego muru było ogrodzenie wewnętrzne między dziedzińcem głównego budynku więzienia a budynkiem administracyjnym.

Zakład znany był z działalności produkcyjno - usługowej. Posiadał warsztaty ślusarsko - zabawkarskie oraz szewskie. W innym numerze „Gazety Kaliskiej” z 15 stycznia 1922 roku naczelnik zakładu zaprasza obywateli miasta do korzystania z usług więziennych warsztatów, gdzie zamówić oraz naprawić - jak wynika to z oferty - można niemal wszystko. W roku 1930 jak wynika z „Katalogu Więzienia Karno - Śledczego w Kaliszu” na jego terenie funkcjonowała fabryka mebli szkolnych i przedszkolnych, a także przyrządów gimnastycznych. W zakładzie funkcjonowała biblioteka posiadająca 1261 pozycji. Także w czasach międzywojennych więzienie nie uniknęło zamieszek. W czasie tak zwanych wypadków lutowych z 9 lutego 1926 roku robotnicy manifestujący pod kaliskim ratuszem, żądający uwolnienia wszystkich aresztowanych w magistracie miasta robotników, udali się pod mury więzienia żądając ich uwolnienia. Wg przekazów Starosta kaliski Zdzisław Stefański zwrócił się z żądaniem pomocy do dowódcy garnizonu kaliskiego gen. Jasińskiego, który zdążył przed przybyciem tłumu obstać teren zakładu stanowiskami karabinów maszynowych. Zniechęcony tłum odstąpił tym razem od szturm na budynek więzienia.

16. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony wschodniej, od ulicy Winiarskiej. Materiał ikonograficzny, z 1932 r. Źródło: Fotopolska Eu. https://kalisz.fotopolska.eu/Kalisz/b46587,Zaklad_Karny.html.

17. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony wschodniej, od ulicy Winiarskiej. Materiał ikonograficzny, z 1932 r. Źródło: Fotopolska Eu. https://kalisz.fotopolska.eu/Kalisz/b46587,Zaklad_Karny.html

Obiekty więzienia od momentu jego budowy nie były zmieniane, tak pod względem bryły jak i elewacji. Prowadzone prace miały charakter doraźny i zasadniczo nie zmieniały ich wyglądu. Ikonografia z okresu międzywojennego /1932/ ukazuje budynek penitencjarny z ryzalitem od strony ulicy Winiarskiej, poprzedzony główną bramą wjazdową na teren więzienia flankowaną dwiema basztami, między którymi odcinek muru z dekoracją rozbudowanego belkowania i sklepioną odcinkowo bramą wjazdową ujętą pilastrami, zwieńczoną naczółkiem. Skrzydła bramy stalowe, wzmocnione krzyżulcami. Od północnej strony bramy wjazdowej widoczny wtopiony w mur, a właściwie o niego oparty od wewnątrz niewielki budynek strażników więziennych, nakryty dachem czterospadowym. Częściowo wymieniana stolarka budynków głównych zachowywała kształt i formę otworów. Naroża muru /północno – wschodnie i południowo – wschodnie/ od strony ulicy Winiarskiej i ulicy Więziennej jest widocznie zaokrąglone – jest to miejsce symetrycznie zaplanowanych w projekcie Marconiego warownych baszt narożnych, które to baszty od strony tej ulicy nigdy nie powstały. Boniowany mur, osadzony na wysuniętym cokole, nakryty był dachówką ceramiczną. Od strony wewnętrznej widoczne dodatkowe, drewniane strażnice. Zabudowa mieszkalna wzniesiona wokół zespołu więziennego, zarówno od strony ulicy Winiarskiej, Warszawskiej jak i Więziennej była parterowa, maksymalnie dwukondygnacyjna, co dodatkowo miało wpływ na odbiór charakteru masywnego obiektu o formie fortyfikacji.

W okresie okupacji zakład w Kaliszu podlegał niemieckiemu wymiarowi sprawiedliwości. Wydzielono też część oddziałów wyłącznie dla więźniów gestapo. Do 25 października 1939 roku zakład podlegał pod zarząd wojskowy i wtedy osadzano w nim osoby, które godziły w „interes Rzeszy”. Natomiast później osadzano w nim więźniów śledczych i skazanych narodowości polskiej i niemieckiej. Wykonywano tu kary aresztu, kary więzienia, a od 1942 roku - w stosunku do Polaków - także karę obozu karnego. Od 18 września 1942 roku w kaliskim więzieniu oficjalnie wykonywano też wyroki śmierci zasądzone przez sąd powszechny, sąd specjalny, doraźny czy wojenny Rzeszy. Kalisz stanowił też ośrodek, skąd wysyłano Polaków do obozów zagłady.

Na dzień 1 lutego 1941 roku ilość miejsc wynosiła 115 dla mężczyzn i 50 dla kobiet, natomiast nierzadkie były przypadki, kiedy przebywało tam około 500 mężczyzn i 120 kobiet.

Przeludnienie było bardzo duże. W tym samym czasie przebudowano częściowo obiekty więzienia.

W związku z przekształceniem i poszerzeniem ulicy Łódzkiej zlikwidowano reprezentacyjne schody terenowe oraz prowadzące do portyku szerokie schody ograniczone murkami. Wykonano nowe elementy zewnętrzne – schody wejściowe główne - jako schody o biegach równoległych do elewacji frontowej. Do budowy wykorzystano płyty kamienne pochodzące zapewne z którejś z kaliskich nekropolii /napisy inskrypcyjne na spodniej stronie płyt w języku niemieckim i polskim/. W związku z planowaną przebudową schodów, w trakcie prac rozpoznawczych, w 2020 roku zidentyfikowano dwie płyty z napisami w języku polskim i niemieckim. Odkryte artefakty nie wskazują jednoznacznie ich miejsca pochodzenia, powinny być przedmiotem badań epigraficznych, konserwatorskich i archeologicznych w celu rozpoznania ich treści i przeniesienia w miejsce uzasadnione historycznie.

Wskutek zmieniającej się sytuacji na froncie już w sierpniu 1944 roku zostały podjęte przygotowania do ewakuacji. Systematycznie wywożono więźniów do więzień w głębi Rzeszy. Po rozpoczęciu ofensywy styczniowej, tj. 12 stycznia 1945 roku, administracja niemiecka uwolniła część więźniów z niskimi wyrokami, spalono także część dokumentacji. 19 stycznia 1945 roku we wsi Skarszew pod Kaliszem dokonano masowej egzekucji więźniów z kaliskiego zakładu karnego. Po tej masowej egzekucji do 23 stycznia zakład pozostawał pusty.

23 stycznia 1945 roku, po wyzwoleniu miasta, z polecenia dowództwa Batalionów Chłopskich Stefan Rydlewski, który został późniejszym pierwszym powojennym naczelnikiem więzienia, wraz z grupą ludzi zabezpieczył obiekt. Zakład karny już po paru dniach z powrotem zaczął pełnić swoje funkcje, gdyż osadzono tam jeńców niemieckich.

W II połowie XX w. dokonano też najpoważniejszych przeróbek murów otaczających teren więzienia. W kilku etapach podwyższono mury i wieże oraz dobudowano nowy mur od strony ulicy Łódzkiej. Mur, z prostym narożem /budowa budynków gospodarczych/powstał w miejscu pierwotnego, założonego na planie odcinka koła. Zmiany te spowodowane koniecznością zapewnienia odpowiedniego bezpieczeństwa w znaczący sposób zniekształciły pierwotny zamysł architektoniczny jak również przysłoniły zabytkowe budynki.

18. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony wschodniej, od ulicy Winiarskiej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

19. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od terenów ulicy Łódzkiej i Więziennej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

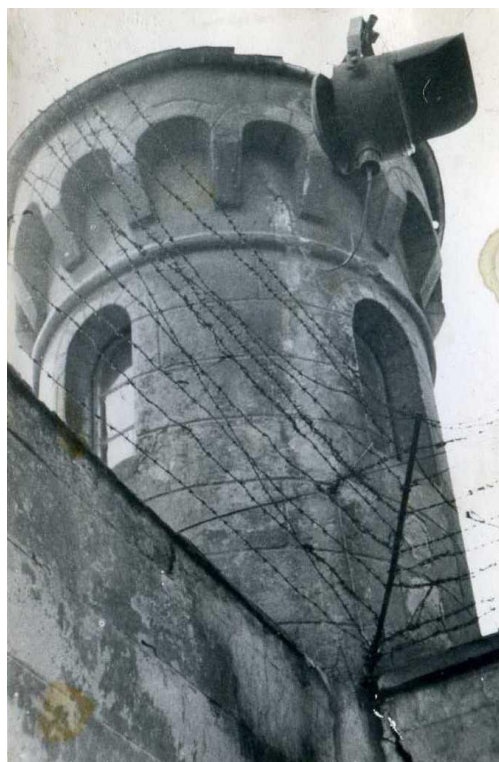
20. Kalisz. Dawne więzienie – budynek administracyjny – widok od strony południowo – zachodniej, od ulicy Łódzkiej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

21. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony zachodniej, od ulicy Warszawskiej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

22. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od ulicy Więziennej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

23. Kalisz. Dawne więzienie – widok od strony południowo – zachodniej, od ulicy Więziennej. Materiał ikonograficzny, z lat 1953 - 1967. Karta zielona. Archiwum WUOZ w Kaliszu.

Materiały ikonograficzne z lat 1953 – 1967 wskazują na nadbudowę wieży strażniczej od strony ul. Więziennej w związku z podwyższeniem muru. Wykonano wówczas również schodowe zejście ogrodzenia do poziomemu muru od strony ul. Łódzkiej.

Nadbudowano również wewnętrzny mur między dziedzińcami, podwyższając go o wysokość dwóch boni i podkreślając podwyższenie gzymsem. Poza tym, stan zachowania poszczególnych elementów zespołu nie uległ zasadniczym zmianom, poza widocznym pogorszeniem się ich stanu zachowania. Częściowo w budynku administracyjnym wymieniono stolarkę, zlikwidowano zadaszenie wejścia od strony południowej, do ogrodu. Na budynku penitencjarnym powstały dodatkowe kominy.

Likwidacji uległy ozdobne iglice, wcześniej wieńczące wszystkie baszt więzienia jak i naroża dachu.

W 1957 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu decyzją nr 38/A z dnia 18.02.1957 roku wpisał do rejestru zabytków układ urbanistyczny miasta Kalisza w granicach z 1957 roku.

Wpis objął również zespół nieruchomości d. więzienia. Wpis do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Kalisza został zmieniony decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr DOZ-OaiK-6700-310-1/12-13(KD) z dnia 29 listopada 2013 r. Zmiana utrzymała min. ochronę poprzez wpis do rejestru dawnego przedmieścia Tyniec jako dzielnicy ukształtowanej w XIX wieku wraz z nieruchomościami tworzącymi zespół dawnego zakładu karnego.

W 1968 roku po analizie wartości historycznych, artystycznych i naukowych zabytku oraz zebraniu niezbędnej dokumentacji decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu z dnia 21 sierpnia 1968 roku, pod nr rejestru 188/A L.dz. Kl – III- 680/95/68. zespół budynków więziennych przy ul. Winiarskiej i Łódzkiej nr 2 w Kaliszu / własność Skarbu Państwa Polskiego/ wpisany został do rejestru zabytków.

Podkreślono zachowany wystrój architektoniczny, a także wartość historyczną, naukową i artystyczną zespołu „więzienie zbudowane zostało w 1844 r. w stylu pseudoromańskim przez architektów Franciszka Tourelle i Henryka Markoniego.

Stanowi charakterystyczny przykład panujących w latach 40 – 70 XIX w. stylów historycznych.”

W latach 70-80 XX wieku wzniesiono lub przebudowano na terenie dziedzińca zespołu budynki gospodarcze, magazynowe, pralnie i in. zabudowując prawie szczelnie północną i wschodnią część wewnętrznego dziedzińca.

Z tym okresem należy również wiązać kolejne remonty budynku administracyjnego i penitencjarnego: wymiany stolarki, znaczne przebudowy i adaptacje części historycznych wnętrz obiektu.

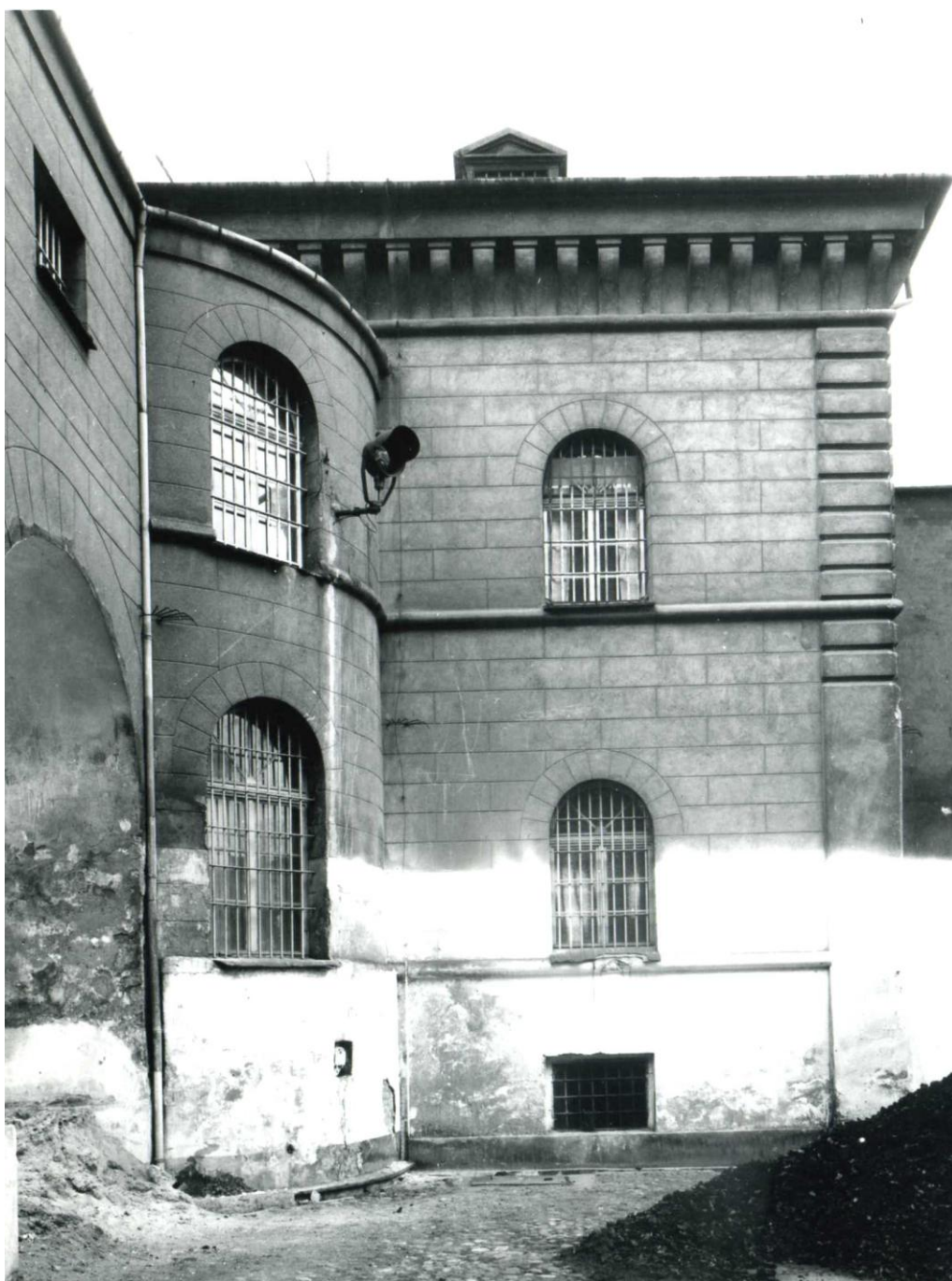
W budynku penitencjarnym przebudowy związane były ze zmianą funkcji pomieszczeń /szczególnie piwnice/, natomiast budynek administracyjny przebudowywano pod względem przekształceń zmieniających i rozszerzających się funkcji biurowo – administracyjnych.

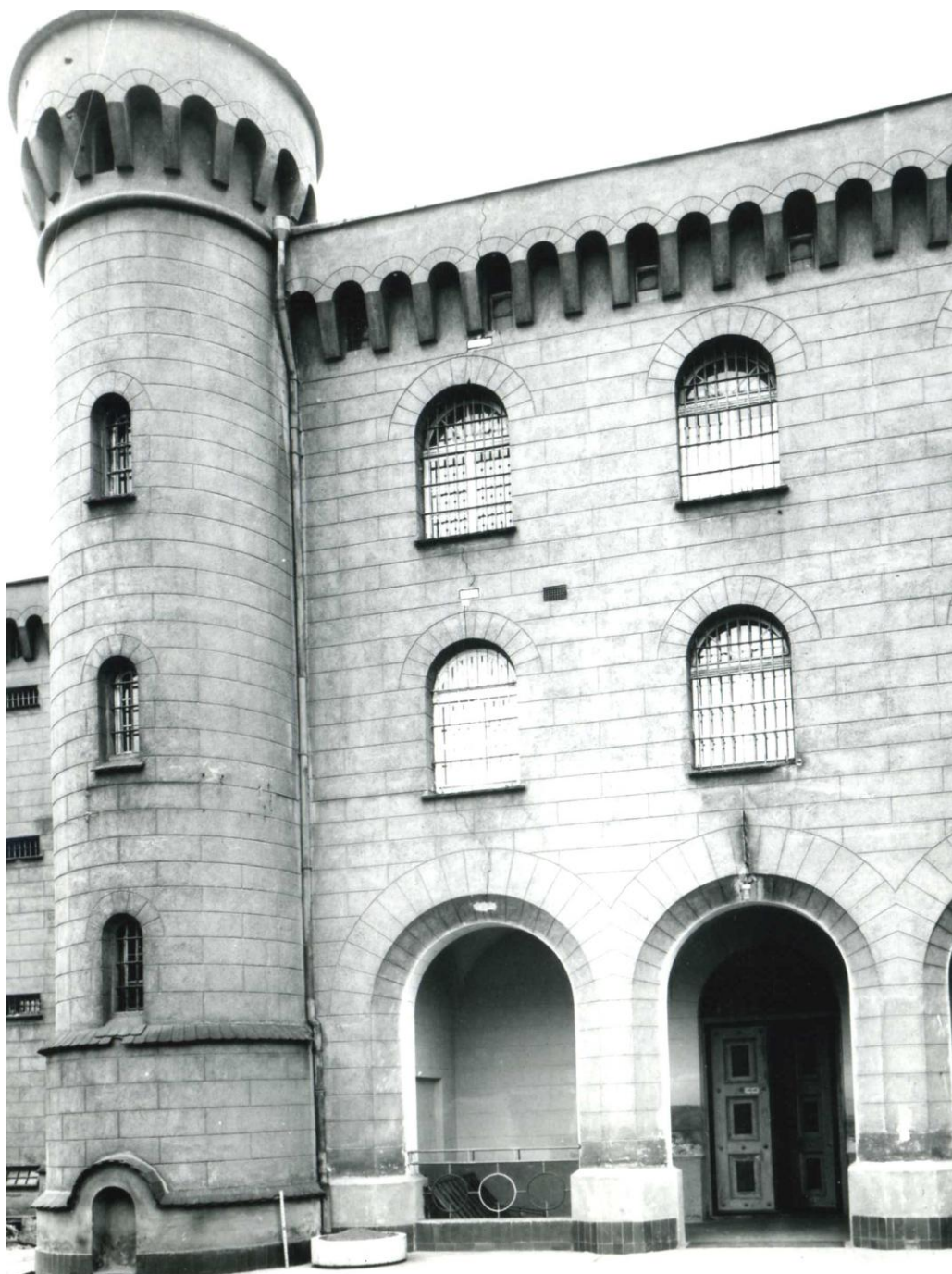
24. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja frontowa budynku administracyjnego od ulicy Łódzkiej. Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

25. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja frontowa budynku penitencjarnego z murem warownym od ulicy Winiarskiej – fragment przed podwyższeniem muru. Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

26. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja północno – wschodnia od strony wewnętrznego dziedzińca - fragment budynku administracyjnego . Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

27. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja frontowa budynku penitencjarnego od strony północno – wschodniej z głównym wejściem i fragmentem portyku. Widoczny zachowany detal architektoniczny, otwory okienne piwnic i ceramiczne wykończenia fasady. Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

28. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja frontowa budynku penitencjarnego – boczna elewacja ryzalitu od strony południowo – wschodniej. Widoczny zachowany detal architektoniczny elewacji, otwory okienne, w tym piwnic i ceramiczne wykończenia fasady. Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

29. Kalisz. Dawne więzienie – elewacja frontowa budynku penitencjarnego od strony północno – wschodniej z głównym wejściem i fragmentem portyku. Widoczny zachowany detal architektoniczny, otwory okienne piwnic i ceramiczne wykończenia fasady. Materiał ikonograficzny, lata 70 – te XX w. /ok. 1970 r./ Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. D. Stoces. 2000 r. Archiwum WUOZ – Delegatura w Kaliszu.

Na podstawie materiałów ikonograficznych z lat 70 – tych XX wieku można stwierdzić całkowitą wymianę stolarki okiennej zarówno w budynku penitencjarnym jak i administracyjnym. Zachowano kształt otworów, natomiast zmieniono formę oraz detal snycerski okien. Wprowadzono odmienny sposób podziału skrzydeł szprosami oraz wprowadzono promieniste szczebliny nadświetla zamiast stylizowanego trójliscia. Zachowano wysokość istniejącego od lat pięćdziesiątych już wyższego ogrodzenia, podwyższając je dodatkowo drutem kolczastym na stalowych wysięgnikach. Przeprowadzono w części prace naprawcze elewacji, uzupełniając oryginalne tynki zaprawą cementowo – wapienną.

Zmiana sposobu funkcjonowania i użytkowania części pomieszczeń budynków zakładu karnego spowodowała częściowe zniszczenia i utratę wartości zabytkowych obiektu. Na podstawie dostępnych dokumentów stwierdzono w latach 70 – tych wykonanie częściowego wzmocnienia stropów obu obiektów. Zmieniony został w części układ przestrzenny wewnątrz z wprowadzeniem ścian działowych /budynek administracyjny/. Zniszczeniu uległa w części stolarka drzwiowa wewnętrzna i zewnętrzna, stolarka okienna, posadzki, elementy wystroju wewnątrz i elewacji. Zmiany te dotyczyły zarówno budynku penitencjarnego jak i administracyjnego. W 1972 roku przeprowadzono adaptację pomieszczeń przyziemia budynku penitencjarnego, wyburzono część ścian między celami.

Brak jest szczegółowych informacji i dokumentów u byłych właścicieli zakładu karnego na temat dat i zakresu przeprowadzanych w latach późniejszych prac przy budynkach. Analizując użyte do remontu materiały oraz sposób prowadzenia prac można je przypisać latom 80 – tym XX wieku. Wymieniono wówczas w części pokrycie dachu, wymieniono kolejną część stolarki okiennej i drzwiowej, zaadoptowano część poddasza budynku administracyjnego na cele administracyjno – biurowe. Wówczas zapewne zastąpiono część oryginalnych parkietów i podłóg wtórnymi wykładzinami. W latach 1996-1997 wymieniono drewnianą więźbę dachową na konstrukcję stalową na budynku penitencjarnym wraz z wymianą pokrycia dachu. W 1998 roku przeprowadzono prace adaptacyjne piwnic budynku penitencjarnego dla potrzeb kuchni, zmywalni i pomieszczeń gospodarczych, a w 1999 roku wymieniono instalacje w obu obiektach.

W roku 2003 rozpoczęły się w Zakładzie Karnym w Kaliszu zakrojone na szeroką skalę prace remontowe, mające na celu poprawienie istniejącej infrastruktury i stworzenie lepszych warunków do zgodnego z obowiązującymi normami i ciągle zmieniającymi się wymogami wykonywania kary pozbawienia wolności. Prace te zostały wykonane w bardzo ograniczonym zakresie. W zasadzie ograniczyły się do przebudowy budynku wartowni i sali widzeń oraz podwyższenia muru od strony ul. Winiarskiej wraz z bramą, basztami i rekonstrukcja jej detalu architektonicznego. W 2011 roku, ze względu na zagrożenie katastrofą budowlaną, rozebrano północno – zachodni narożnik muru od strony ul. Łódzkiej, na którym oparte były garaże i go zrekonstruowano. Pozostałe prace w obiektach jak i na terenie dziedzińca miały charakter bieżących napraw i remontów.

Do momentu likwidacji zespół znajdował się we władaniu Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Poznaniu /do 2015 roku/. Wówczas pojemność Zakładu Karnego w Kaliszu wynosiła 195 osadzonych. Do 2015 roku był zakładem karnym dla mężczyzn, zakładem typu zamkniętego, dla odbywających karę po raz pierwszy, z oddziałami aresztu śledczego oraz zakładu typu półotwartego dla odbywających karę po raz pierwszy.

Budynki więzienne w Kaliszu, od 2015 roku praktycznie były nie użytkowane, jedynie dozorowane przez służby Prezydenta Miasta Kalisza. Nie podejmowano prac związanych z należyтым wykorzystaniem i użytkowaniem obiektów, nie prowadzono prac remontowo - konserwatorskich. Kontrole obiektu prowadzone w latach 2015 - 2020 stwierdzały postępującą degradację zabytku.

Od 2020 roku nowym właścicielem obiektu jest Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie, ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa.

Obecnie w obiektach więziennych na bieżąco są wykonywane prace związane z porządkowaniem obiektów i otoczenia i utrzymaniem obiektów we właściwym stanie technicznym. Prace wykonywane dotychczas przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków mają charakter tymczasowy, do czasu wykonania pełnego projektu architektoniczno – budowlanego uwzględniającego kompleksowe prace konserwatorskie, i/lub wykorzystanie wykonanych wcześniej projektów i badań po ich aktualizacji.

II.b. Studium historyczne: przestrzenno – kompozycyjne.

Analiza dostępnych map historycznych nasuwa wniosek, że zespół dawnego więzienia w Kaliszu powstał według określonych założeń przestrzennych, kompozycyjnych i architektonicznych będących w ścisłych relacjach z otoczeniem.

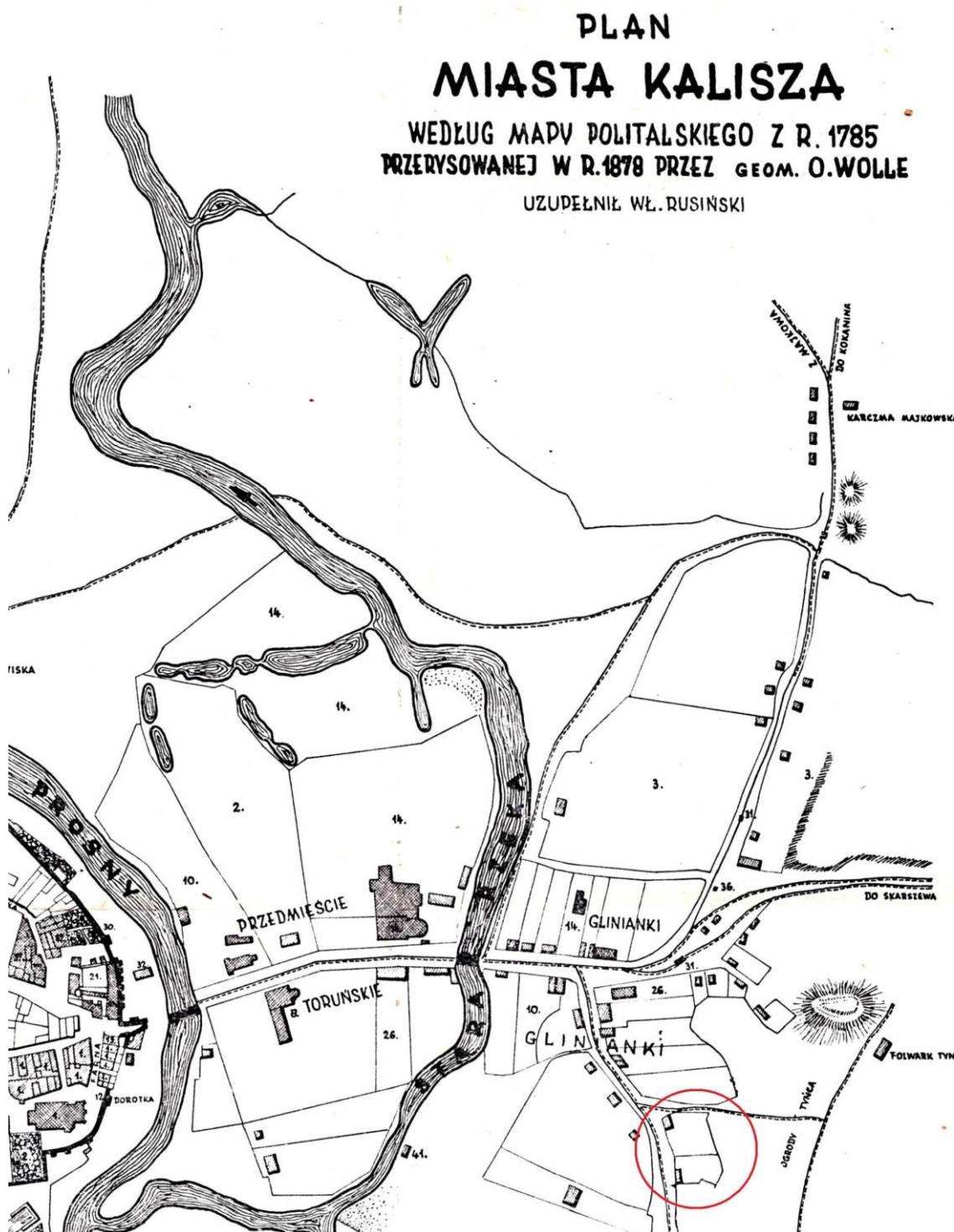
Dzielnica, zwana później Tyńcem powstała poza obrębem drugiego miasta lokacyjnego założonego ok. 1257 roku. W pierwszym etapie budowy miasta lokacyjnego, bezpośrednio po lokacji, wyznaczono granice przyszłego miasta, wytyczono rynek i główne arterie komunikacyjne. Centralną część miasta stanowił obszerny rynek, gdzie przewidziano miejsce na jarmarki i targi. Z rynku wychodziły po dwie ulice narożnikowe w kierunku północnym i południowym, natomiast po trzy w kierunku północno - wschodnim i południowo - zachodnim. Wytyczanie bocznych ulic i zabudowa innych części miasta następowały znacznie później. Ostateczne zakończenie tego procesu nastąpiło dopiero w poł. XIV wieku, w chwili opasania całego miasta murami obronnymi.

Stulecia XIV i XV przyniosły rozwój miasta we wszystkich kierunkach i dziedzinach. Kalisz stał się ważnym centrum handlowym i rzemieślniczym, miejscem częstych zjazdów i uroczystości, a przede wszystkim ważnym punktem tranzytowym na szlaku handlowym ze Śląska na Pomorze, głównym węzłem komunikacyjnym południowej Wielkopolski.

Już w XVI wieku wokół miasta intensywnie rozwijały się przedmieścia, chociaż jeszcze wówczas nieliczne i słabo zaludnione.

Na przedmieściu na Tyńcu osadnictwo rozwijało się już za czasów cesarstwa rzymskiego na odcinku doliny Prosny, wzdłuż którego przebiegał „szlak bursztynowy”, w XIII- XIV w. funkcjonowało jako wieś podmiejska, w XV nadana Kaliszowi. Od XV w. nastąpił rozwój skupisk osadniczych poza Kaliszem, wytwarzała się podporządkowana miastu strefa wiejska, silnie ekonomicznie związana z miastem /cegielnia i folwark na Tyńcu/. Wówczas /do XVIII w./ poza murami miasta, od wschodu rozwijała się wieś Tyniec, będąca właściwie, poza zabudową przemysłową, zajazdami i folwarkiem - wielkim sadem Kalisza. Tyniec połączony był z miastem mostami. Most, łączący miasto z Tyńcem znajdował się przy dzielnicy Glinki i Przedmieściu Toruńskim, na teren

przedmieścia /wówczas jeszcze wsi/ prowadziła od murów miejskich Brama Toruńska.

30. Materiał kartograficzny – stan na 1785 r. Lokalizacja terenu przyszłej zabudowy zespołu więziennego. Fragment Planu Politalskiego z 1785 r. przerysowany przez Wollego w 1878. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Wolle, Ottomar Plan miasta Kalisza. Sekcja 1, Sygnatura: ZZK 165.

31. Materiał kartograficzny – stan na 1802 r. Lokalizacja terenu przyszłej zabudowy zespołu więziennego. Grundriss von Kalisch (kopia) +- 1802. Źródło: http://maps.mapywig.org/m/City_plans/Central_Europe/Grundriss_von_Kalisch_c.1802_kopia_APP_Sygn._Pl.m._71.jpg

Takie założenie przestrzenno – kompozycyjne widoczne jest na mapie z 1785 roku /plan miasta Kalisza wg mapy Politalskiego, przerysowany w 1879 przez Wollego/ i z 1802 roku.

Teren lokalizacji więzienia jest / zgodnie z materiałem ikonograficznym/ niezabudowany, poza nielicznymi obiektami w granicy istniejących sadów i ogrodów. Wówczas teren sadów i ogrodów zajęty był nielicznie istniejącą, zewidencjonowaną zabudową, zapewne związaną z prowadzoną tam działalnością.

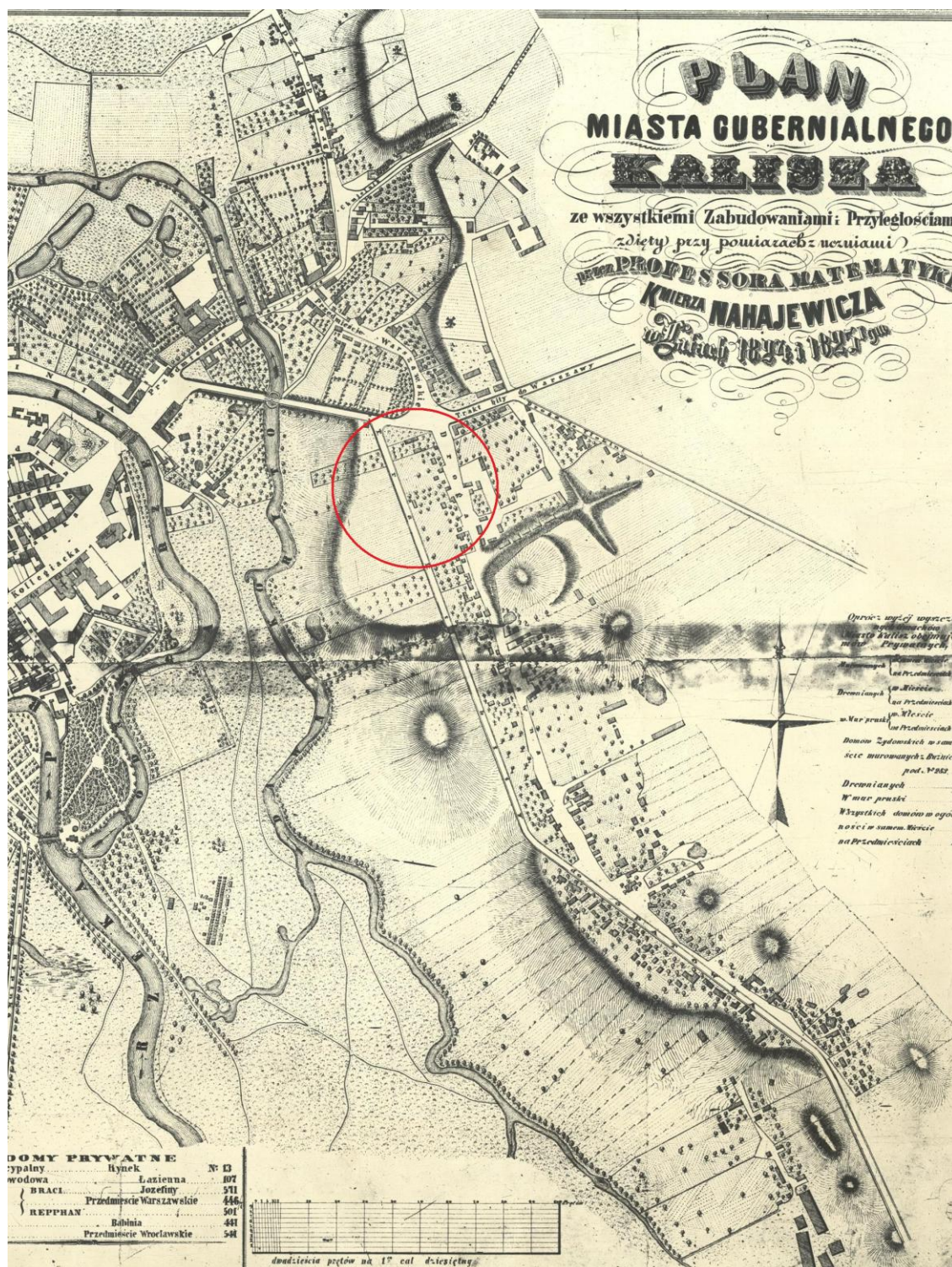
Teren Tyńca znajdował się na wschód od Przedmieścia Toruńskiego, które obejmowało obszar pomiędzy prawą odnogą Prosny, a starym korytem rzeki, zajęty przede wszystkim przez posiadłości klasztorne. Po wschodniej stronie starego koryta Prosny rozciągał się obszar zwany Glinki, skąd rozchodziły się drogi do Majkowa, Skarszewa i Tyńca. Na północ i południe rozciągały się łąki i pastwiska.

Okres Księstwa Warszawskiego nie sprzyjał rozwojowi przestrzennemu miasta. Kolejny etap rozwoju związany był z administracją rosyjską. Kalisz od 1815 roku został objęty przepisami porządkowo – budowlanymi, opracowanymi przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i zatwierdzonymi w 1820 roku / min. stawianie budynków w linii zabudowy ulicy/. Dokonane zmiany widoczne są na planie „miasta gubernialnego Kalisza ze wszystkimi zabudowaniami i przyległościami” sporządzonym przez Kazimierza Nahajewicza w latach 1824-1825 i kolejno inż. Bernharda z 1825 roku.

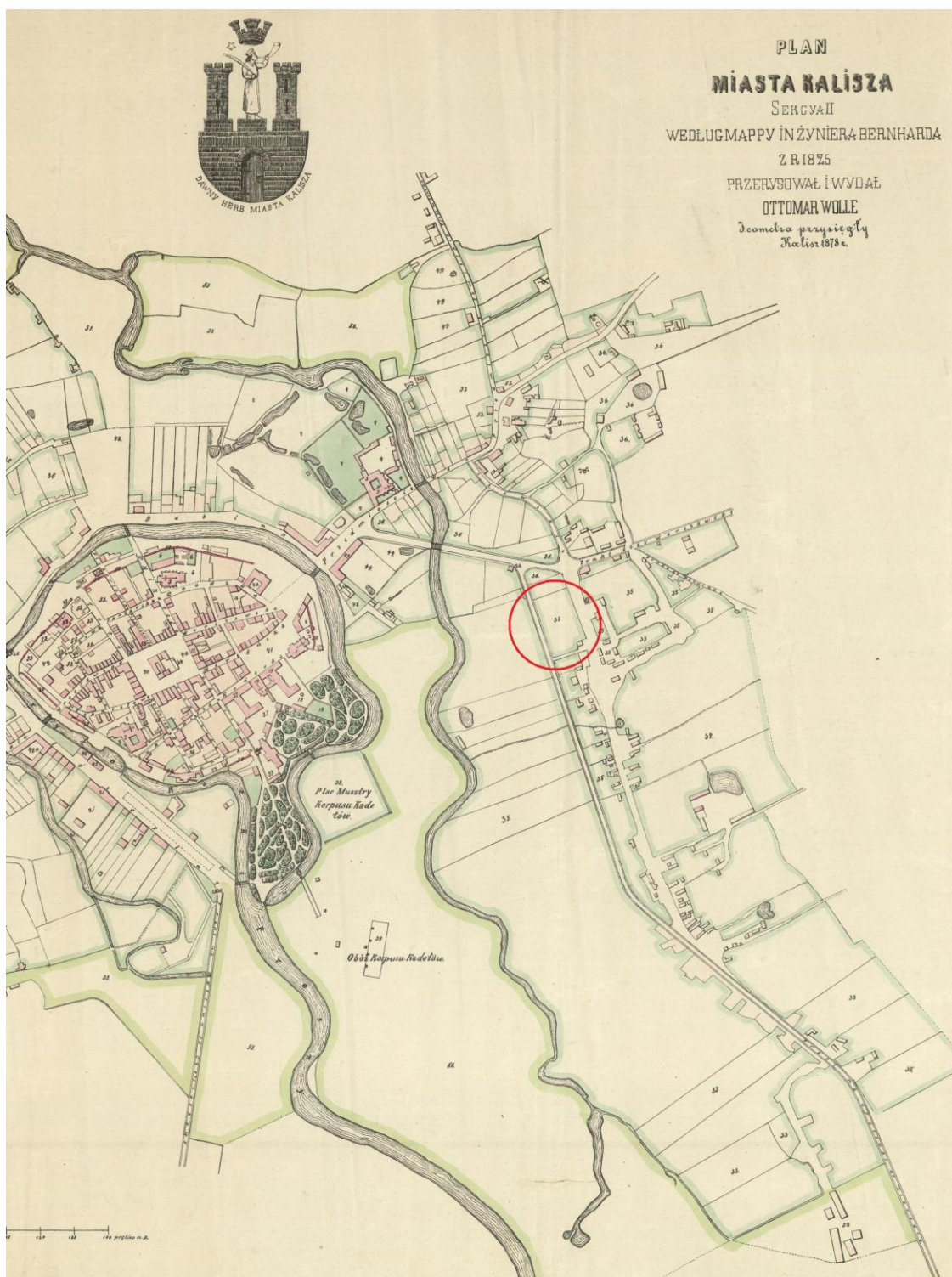
Na planie K. Nahajewicza z lat 1824-1825 i planie inż. Bernharda z 1825 roku wytyczono końcowemu odcinkowi traktu warszawskiego nowy bieg – od końca dzisiejszej ulicy Garncarskiej i Winiarskiej wprost na dzisiejszy plac Kilińskiego. Wzniesiono nowy most, a ulice nazwano Warszawską /trakt do Warszawy/. Od strony południowej tego traktu znalazły się tereny obecnego więzienia z ogrodami i rozproszoną zabudową podmiejską.

Wykształcona została również szeroka droga / tzw. droga dawna/ - obecna ulica Winiarska i trakt do Opatówka /ob. ulica Łódzka/. Widoczny jest również podział terenu na działki zabudowy, na planie Bernharda jako tereny folwarku szpitalnego.

Podobny podział wskazuje mapa z 1835 roku, tuż przed zakupem terenu pod budowę więzienia.

32. Materiał kartograficzny – stan na 1825 r. Lokalizacja terenu przyszłej zabudowy zespołu więziennego. Fragment Planu Nahajewicza z lat 1824-1825. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Nahajewicz, Kazimierz Plan miasta gubernialnego Kalisza: ze wszystkimi zabudowaniami i przyległościami. Sygnatura: ZZK 23 557.

33. Materiał kartograficzny – stan na 1825 r. Lokalizacja terenu przyszłej zabudowy zespołu więziennego – już czytelny podział nieruchomości. Fragment Planu Bernharda z 1825 r. przerysowany przez Wollego w 1878. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Wolle, Ottomar, Plan miasta Kalisza. Sekcja 2, Sygnatura: ZZK 166.

- 46

W latach 1845 – 1866 Kalisz pełnił funkcję miasta powiatowego. W ramach zmian w strukturze przestrzennej – już funkcjonujące przedmieście Tyniec jako dzielnica Kalisza - rozpoczęto lokalizację na tych terenach zabudowy publicznej oraz mieszkalnej.

Lata 40 – te XIX w. był okresem mniej dynamicznym pod względem rozwoju przestrzennego i gospodarczego, ale zakończono min. budowę szpitala św. Trójcy.

Z funduszy rządowych wzniesiono w 1844 roku więzienie usytuowane za Przedmieściem Warszawskim, na terenach Tyńca.

W tym czasie najważniejszym przedsięwzięciem była regulacja sąsiadującego układu wodnego Proсны, jednak i to nie uchroniło miasta przed powodzią.

Już po wzniesieniu więzienia zniszczeniu uległ Most Panny Marii prowadzący z parku na Tyniec, na osi budynku więzienia.

Niemniej jednak osuszono znaczną część terenów i poszerzono w kierunku Tyńca park miejski.

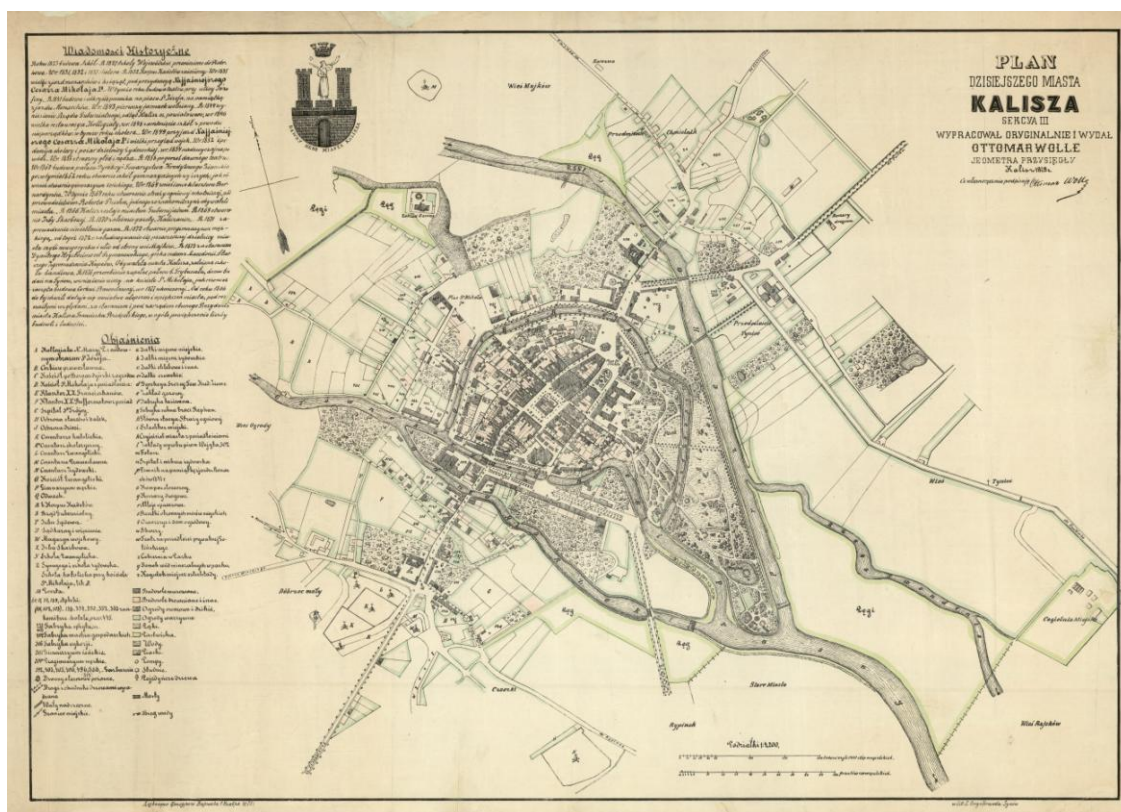
Rozwój tej strefy nasilił się zwłaszcza po wielkim pożarze w 1852 roku, co przyspieszyło realizację zatwierdzonego wcześniej planu regulacyjnego miasta. Wytyczono duże place, podzielono teren na działki zabudowy, wytyczono kilka ulic. Intencją autora planu Franciszka Reinsteina było wprowadzenie na teren zróżnicowanej zabudowy, ale też zakładów przemysłowych. W 1886 roku Kalisz ponownie staje się miastem gubernialnym i siedzibą rządu gubernialnego, co ożywiło go gospodarczo, jak również kulturalnie.

Dokładny stan zagospodarowania miasta ilustruje plan Kalisza z 1878 roku, opracowany przez geometrę kaliskiego Ottomara Wollego. W porównaniu z poprzednim stanem na terenie miasta, ale i Tyńca rozbudowie uległa sieć ulic, część z nich wybrukowano.

Od 1872 roku zwraca uwagę postępująca zabudowa zarzecznej dzielnicy miasta w kierunku wsi Majków. Poza Przedmieściem Warszawskim zaczyna wyodrębniać się przestrzennie przedmieście Chmielnik oraz Tyniec.

Na wydzielonym terenie, przy tzw. drodze do Opatówka naniesione zostało więzienie na wydzielonej działce, pokrywającej się z wcześniejszym podziałem.

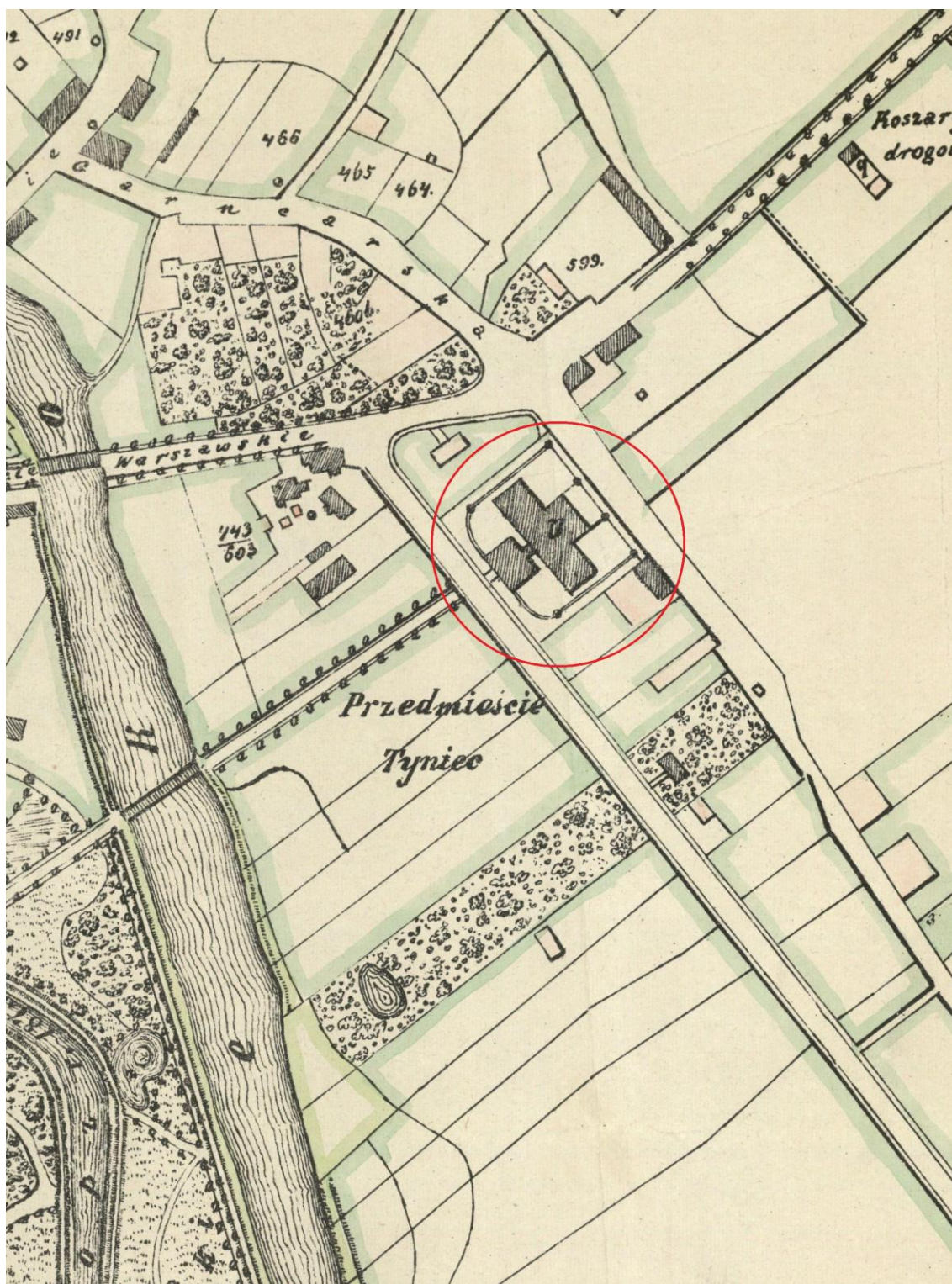
Działka usytuowana jest na nazwanym już „przedmieściu Tyniec” między drogą do Opatówka /ob. u. Łódzka/ prowadzącą do wsi Tyniec, a tzw. drogą dawną /plan Nahajewicza/ ob. ulicą Winiarską. Zajmuje całą szerokość parceli.

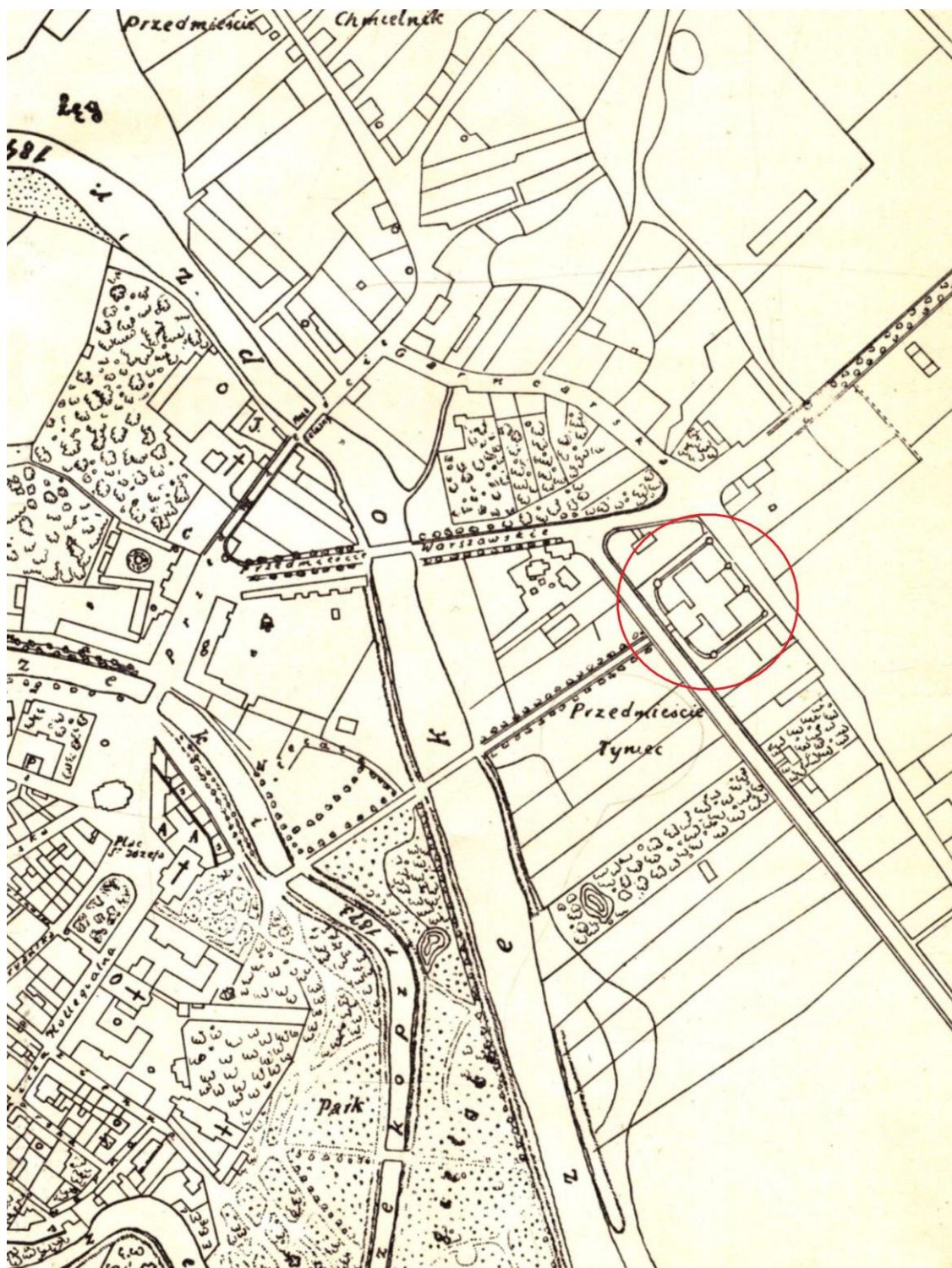
35. Materiał kartograficzny – stan na 1878 r. Lokalizacja na przedmieściu Tyniec zabudowy zespołu więziennego. Plan Ottomara Wollego z 1878 r. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Wolle, Ottomar, Plan dzisiejszego miasta Kalisza. Sekcja 3. Sygnatura: ZZK 167.

Między naniesionym na planie obiektem więzienia, a starym miastem wytyczona oś widokowa prowadząca od zakładu aleją Więzienną przez most Więzienny na rzece Prośnie /Przekop – później Kanał Bernardyński/ i park. Więzienie na planie dwóch połączonych ze sobą łącznikiem budynków, otoczone ogrodzeniem o zaokrąglonych narożach od strony drogi do Opatówka. Na planie zachowane symetrycznie we wszystkich narożnikach muru wieże strażnicze na planie koła i dodatkowo dwie na osi ryzalitu budynku głównego. Przed budynkiem administracji więzienia wysunięte do granicy istniejącej drogi - schody.

W granicach sąsiednich nieruchomości luźna, rozproszona zabudowa. Analogiczna lokalizacja i rozmieszczenie budynków na mapie będącej przerysem mapy Wollego pochodzącej z 1923 roku.

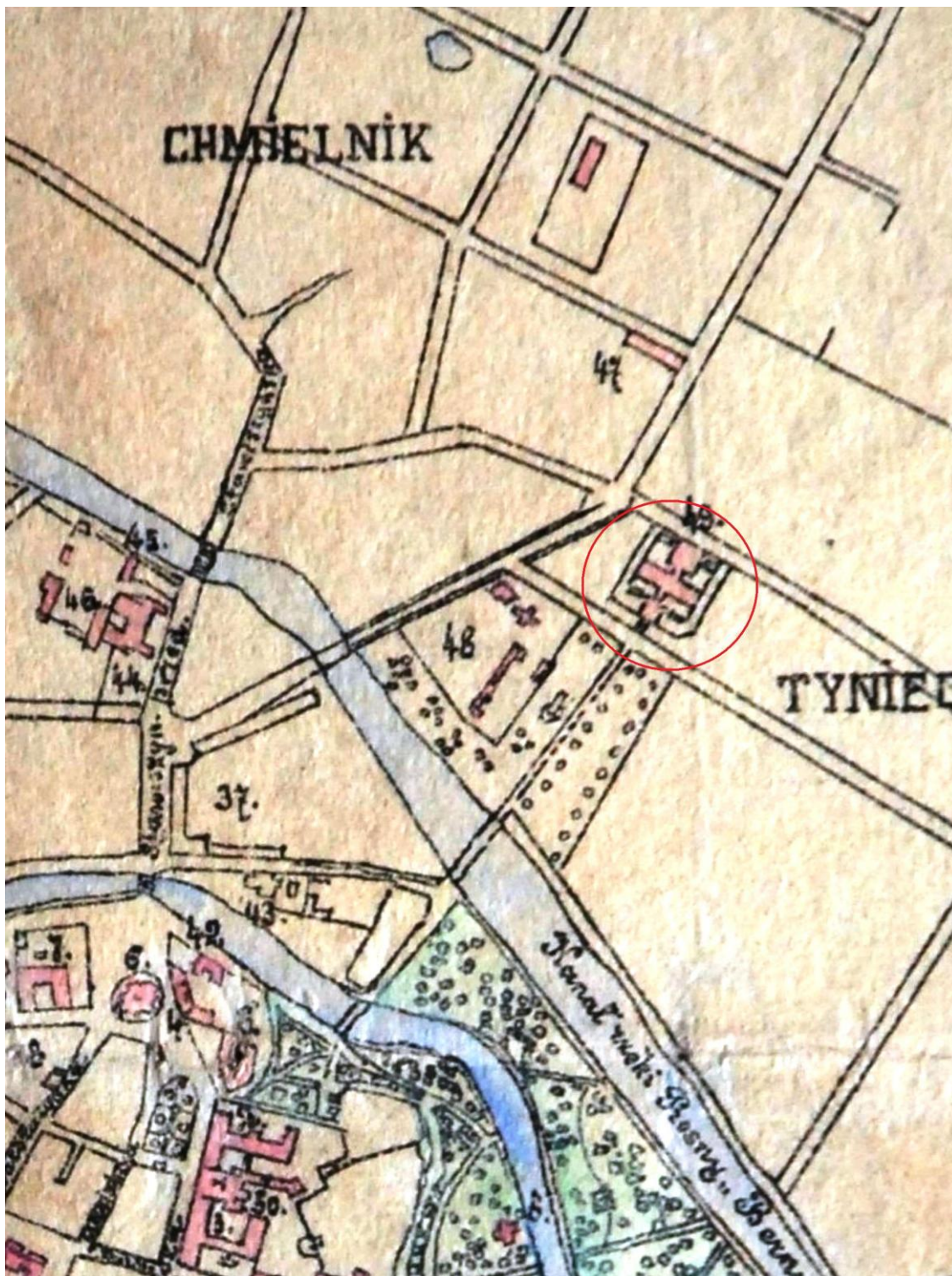
36. Materiał kartograficzny – stan na 1878 r. Lokalizacja na przedmieściu Tyniec zabudowy zespołu więziennego, zapewne zgodnie z pierwotnym projektem H. Marconiego. Fragment Planu Ottomara Wollego z 1878 r. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Plan Wollego z 1878 r. Wolle, Ottomar Plan dzisiejszego miasta Kalisza. Sekcja 3. Sygnatura: ZZK 167.

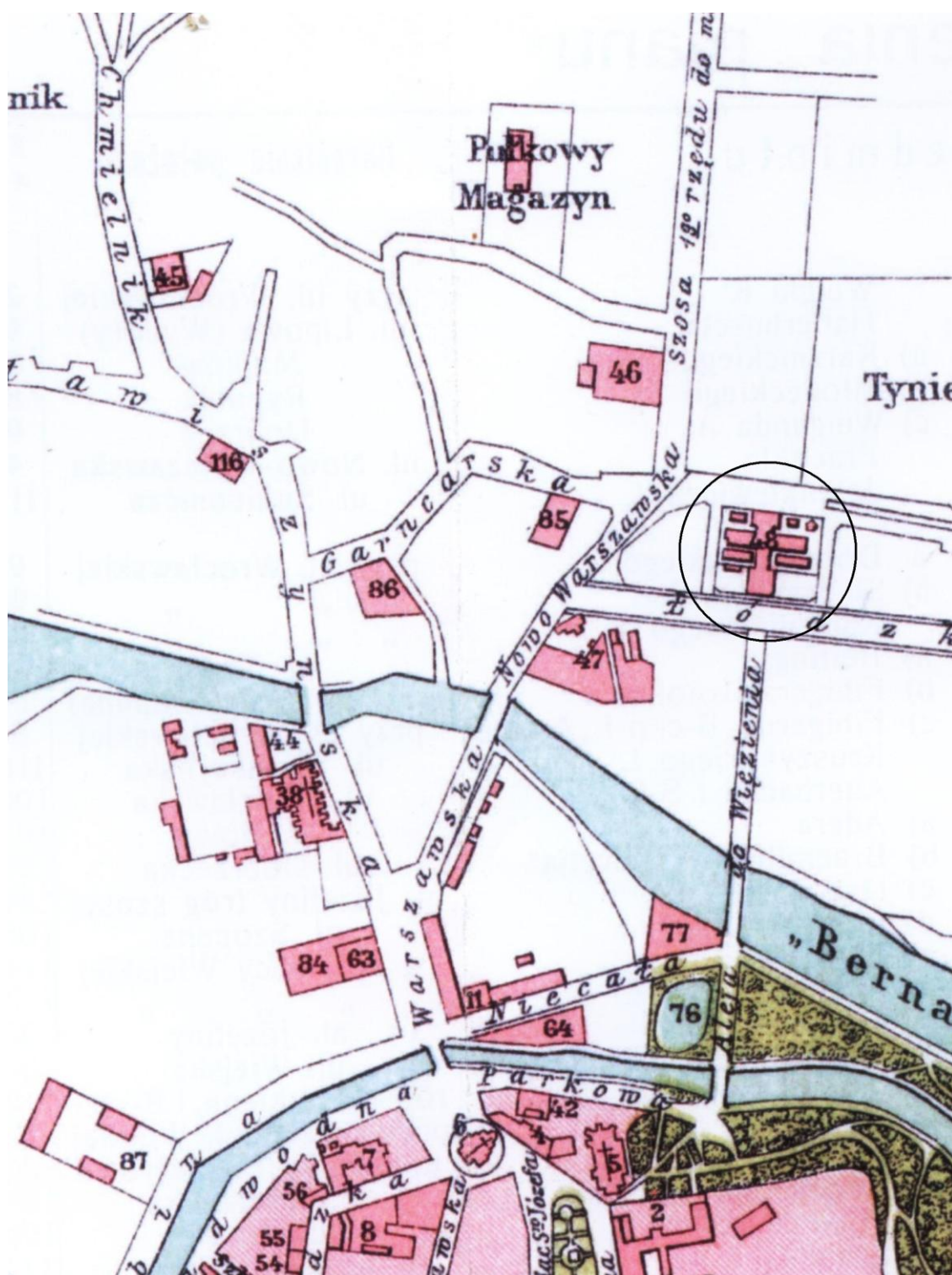
37. Materiał kartograficzny – stan na 1878 r. Lokalizacja na przedmieściu Tyniec zabudowy zespołu więziennego wg projektu H. Marconiego. Fragment Planu Ottomara Wollego z 1878 r. przerysowany przez Miejski Urząd Budowlany w styczniu 1923 r. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Plan Wollego z 1878 r. przerysowany w 1923 r. Wolle, Ottomar Plan dzisiejszego miasta Kalisza. Sekcja 3.

38. Materiał kartograficzny – stan na 1911 r. Lokalizacja zabudowy zespołu więziennego Plan Bukowińskiego z 1911 r. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Mapa guberni kaliskiej: z zaznaczeniem urzędów państwowych, kościelnych i przemysłowych oraz planem Kalisza. Sygnatura: ZZK 18 825.

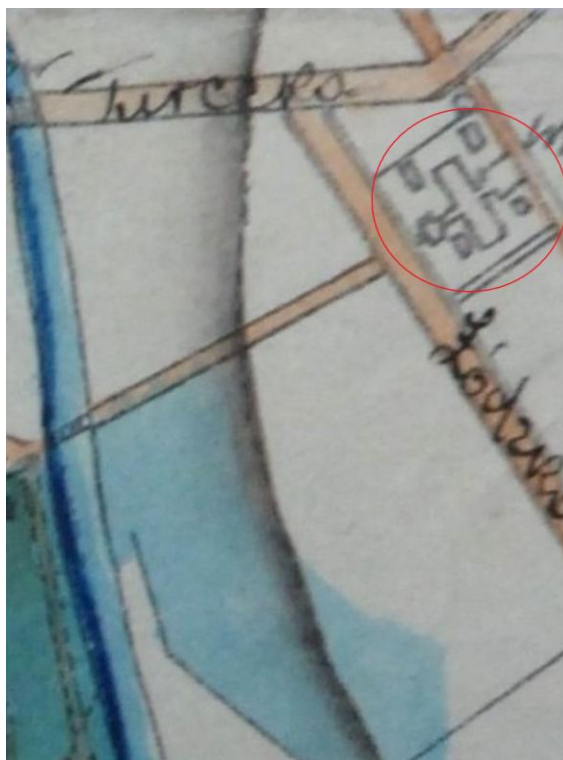

39. Materiał kartograficzny – stan na 1908 r. Lokalizacja na przedmieściu Tyniec zabudowy zespołu więziennego. Fragment Planu miasta Kalisza z 1908 r. wykonany przez B. Bukowińskiego. Dodatek do kalendarza na szkołę rzemiosł. Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej. sygn. H/2300.

40. Materiał kartograficzny – stan na 1911 r. Lokalizacja zabudowy zespołu więziennego w ramach rozbudowy przedmieścia z założeniem i rozbudową obiektów przemysłowych i gospodarczych otoczenia. Fragment Planu Bukowińskiego z 1911 r. Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa „Polona”. Mapa guberni kaliskiej: z zaznaczeniem urzędów państwowych, kościelnych i przemysłowych oraz planem Kalisza. Sygnatura: ZZK 18 825.

Na przełomie XIX/XX wieku rozwój przemysłu i dynamiczny wzrost liczby ludności wymagały dalszego poszerzenia granic. W 1906 roku włączono w granice miasta okoliczne wsie, w tym Tyniec. W 1908 roku powstał plan rozbudowy Kalisza sporządzony przez mierniczego Bronisława Bukowińskiego. Plan ten obejmuje również zabudowę więzienia i chociaż jest schematyczny to wskazuje na znaczne różnice w stosunku do planu wcześniejszego. W granicach więzienia powstały nowe obiekty: między budynkiem penitencjarnym a administracyjnym oraz od strony ogrodzenia od ulicy Winiarskiej. Powstało również wewnętrzne ogrodzenie dzielące część dla więźniów od części administracyjnej. To przedmieście również zaczęło się uprzemysławiać, chociaż w nieznaczny stopniu w stosunku do zachodniej i północnej części miasta. Powstały w okolicy min. destylarnia Fraenkla przy ul. Nowo Warszawskiej naprzeciwko, od strony zachodniej więzienia, a po jego północnej stronie przy ul. Garncarskiej Fabryka Metalowych WYROBÓW FIBIGERA.

41. *Materiał kartograficzny – stan na 1920 r. r. Lokalizacja na przedmieściu Tyniec zróżnicowanej zabudowy zespołu więziennego. Fragment Planu miasta Kalisza i okolicy podmiejskiej. skala 1 : 10000. Z map topograficznych i pomiaru geometry Enla wykonał w roku 1920 geometra miejski W. Starzyński. Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej , nr inw. 770.*